

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Koskivirta, Anu; Mainio, Aleksi

Title: Viipurin poliittiset jännitteet : tapahtumia ja historiografiaa

Year: 2019

Version: Published version

Copyright: © 2020 Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Koskivirta, A., & Mainio, A. (2019). Viipurin poliittiset jännitteet : tapahtumia ja historiografiaa. In A. Koskivirta, & A. Mainio (Eds.), *Politiikan ja jännitteiden Viipuri 1880-1939* (pp. 6-40). Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura. Viipurin suomalaisen kirjallisuusseuran toimitteita, 21. <https://doi.org/10.47564/vskst.94644>

VIIPURIN SUOMALAISEN
KIRJALLISUUSSEURAN
TOIMITTEITA

21

Politiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939

TOIM.
ANU KOSKIVIRTA JA ALEKSI MAINIO

Kannen kuva: Ote maalauksesta Leo Rajama, Viipurin torilla, 1937-1963.

Ateneumin taidemuseo. Kuva julkaistu perikunnan luvalla.

Kuva: Kansallisgalleria/Kristina Halkola.

Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 21

Politiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939

Toimittaneet:

Anu Koskivirta (osan toimittaja)

Aleksi Mainio (osan toimittaja)

Pentti Paavolainen (sarjan päätoimittaja)

Sanna Supponen (sarjan toimitussihteeri ja kuvatoimittaja)

Taitto ja graafinen suunnittelu: Eemeli Nieminen

ISBN: 978-952-69280-2-9 (sid. 1. painos)

ISBN: 978-952-69280-3-6 (PDF 2. painos)

ISSN: 1236-4304 (sarja)

Julkaistu sähköisenä: 2020

Toinen korjattu painos.

Julkaisija: Viipurin Suomalainen Kirjallisuusseura ry, Helsinki

Viipurin poliittiset jännitteet

– tapahtumia ja historiografiaa

Yhdistysten, järjestöjen ja poliittisten ryhmittymien Viipuri syntyi ja vahvistui 1800-luvun puolivälin jälkeisinä vuosikymmeninä. Suomalaisten joukko- liikkeiden synnylle loivat tuolloin edellytyksiä poliittisten olojen ja talouselämän vapautuminen sekä kansan koulutustason ja yleisen tietoisuuden kohentuminen. Kehityksen sysäsi käyntiin nationalistien vapausaatteiden suomalainen vastine, fennomania. Sen muotoilijoiden tulevaisuuden odotuksissa kajastelivat suomalainen valtio sekä yhtenäinen ja ruotsinkielisen yläluokan ikeestä vapautunut suomalainen kansakunta, joka olisi kuuliainen sitä hallinnoivalle suomalaiselle virkamiehistöille. Uudenlaista kansalaisuusideaalia edistettiin mobilisoimalla kansaa esimerkiksi pitkälti säätyläisten holhouksessa olleisiin raittius-, palokunta-, kansanvalistus- ja nuorisojärjestöihin. Aatteen palosta saivat alkunsa myös erilaiset epäviralliset puoleryhmittymät, osuustoiminnalliset liikkeet ja ammattiyhdistykset, joista osa siirtyi vuoden 1905 jälkeen työväenliikkeen ohjaukseen. Tällaisesta monimuotoisesta kansalaisyhteiskunnan toiminnasta muodostui yhdessä muun yhteiskunnallisen vuorovaikutuksen, mielipiteenmuodostuksen ja vallanharjoituksen kanssa Viipurin poliittinen kulttuuri.¹

Viipurin poliittiseen kulttuuriin rakentui nousevan kansalaisyhteiskunnan aikaan monenlaisia jakolinjoja, jotka heijastelivat osittain vanhan säätyyhteiskunnan murtumista. Erilaisia ryhmittymien katsantokantoja halkoivat esimerkiksi kielikysymys, naisten sivistykselliset oikeudet, vaatimus yhteiskunnallisesta tasa-arvosta tai suhtautuminen 1900-luvun taitteessa kiihtyneeseen venäläistämispolitiikkaan. Säröilyä suurempia railoja repesi sittemmin esimerkiksi porvari- ja työläisten sekä maltillisten porvareiden ja oikeistoradikaalien leirien välille.

VSKS:n Toimitteessa 21, Poliitiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939, luodaan näkymiä kaupungin poliittisen kulttuurin omaleimaisiin piirteisiin 1880-luvulta talvisotaan. Samalla kokoelman tutkimusartikkeleissa kysytään, millaiset sosiaaliset ja idänpoliittiset jännitteet ja yhteentörmäykset tuottivat paikallisia erikoispiirteitä. Käsillä oleva kokoelma tarkastelee Viipurin poliittisuutta yhteiskuntaelämää esimerkiksi henkilöhistorian, järjestötoiminnan, lehdistöhistorian, poliittisen aktivismin ja puoluepolitiikan näkökulmista.

Kokoelman alkuosan tutkimusartikkeleissa matkataan kansalaisyhteiskunnan varhaisvaiheisiin: uusien yhdistysten, klubien ja sanomalehdistön Viipuriin, työväenliikkeen mobilisoitumiseen, puolueuudostukseen ja niin kutsutun oikeustaistelun aikaan. Kertomuksen yhtenä juonteena kulkee viipurilaisten naisten ja nousevan naissivistyneistön rooli aikansa kansanliikkeissä. Maailmansodasta alkanutta ajanjaksoa tarkastellaan teoksessa Viipurin lääninvankilan kevään 1918 joukkomurhan ja sisällissodan valkoisen muistamisen ja muiston vaalimisen kautta. Laajempaa Venäjän ja koko Euroopan historian näkökulmaa kirjaan antaa artikkeli Venäjän vastavallankumouksellisen liikkeen toiminnasta Viipurissa ja Karjalankannaksella. Kokoelman päättää monia vuosikymmeniä läpäisevä katsaus Viipurin läänin porvarillisen kentän puoluepoliittisiin voimasuhteisiin yksikamarisen eduskunnan ajalta.

Viipurin erilaisten aatteellisten ja puolueyhmittymien historia on tarjonnut mahdollisuuksia monimuotoisille tulkinnoille, jotka ovat pääsääntöisesti heijastelleet kirjoitusaikansa poliittista tilannetta. Yleistäen 1800-luvun loppua ja 1900-luvun alkuvuosikymmeniä koskevan historiankirjoituksen näkökulmia ohjasi kaupungin asema Venäjän sulauttamistoimien etupiirissä. Talvisotaan saakka kaupungin lähimenneisyyttä tarkasteltiin Suomessa tästä syystä ennen muuta etuvartionäkökulmasta. Suomenkielisten tekstien kansallisia ja ruotsinkielisten tekstien skandinaavis-länsimielisiä asetelmia yhdisti vastakkaisuus Venäjään, jonka koettiin uhanneen länsimaalaista yhteiskuntajärjestystä. Suuntaukset eivät silti juuri keskustelleet keskenään, ja molemmissa venäläiset lähteet ja katsannot pitkälti sivuutettiin.²

Myöhemmin 1950–1960-luvuilla kaupungin lähihistorian vaalimisesta puolestaan olivat kiinnostuneita pääsääntöisesti syntyperäiset viipurilaiset, joiden tiedonintressejä saattoi ohjata inhimillinen tarve muistaa ja korostaa menetetyn kotikaupunkinsa erityisyyttä.³ Luonnehdintaan sopii tapa, jolla Viipurin entinen (ja ainoa) kaupunginjohtaja Arno Tuurna (1894–1976) määritteli kaupungin muistokirjassa vuonna 1958 Viipurin sielua ja kulttuuria. Tuurna näki kaupungin psyyken osiksi paitsi sen etuvartioaseman linnoineen myös omaleimaisen kulttuurin ja kauppakaupungille ominaisen suvaitsevaisuuden. Näiden piirteiden rinnalle Tuurna nosti – muutoin kaupunkilaisten osalta harvoin korostetun – hartaan uskonnollisuuden. Tuurnan tähdentämiä ominaisuuksia ei pidetä täysin kiistattomina. Uskonto ja seurakuntayhteys on useimmiten tulkittu viipurilaisia laajemman siirtokarjalaisen yhteisön keinoksi selviytyä menetyksen kokemuksistaan. Tällä vuosituhannella on haastettu myös käsitys eri ryhmien rakentavasta rinnakkainelosta.⁴

Aiemmilta asetelmilta Suomessa valtasi 1970–1980-luvuilla tilaa ylirajainen, itämerellinen katsantokanta; kansalliset painotukset väistyivät osin kosmopoliittis-

ten ja osin Venäjän intressejä pitkällekin ymmärtäneiden tulkintojen tieltä. Tältä ajalta ovat peräisin myös Viipurin kaupungin historiasarjan tämän kokoelman aikakautta käsittelevät tekstit (osat IV:2, V), joista etenkin itsenäisyyden aikaa edeltävä osa jäi teoksen laatimiseen liittyneistä syistä varsin hajanaiseksi. Kokonaisvaltaisimmat katsaukset kaupungin poliittiseen kulttuuriin loivat Jaakko Paavolainen työväenyhdistyksiä, Erkki Kuujo poliittista elämää ja Matti Kähäri kulttuurista suomalaisuusaatetta käsittelevissä osuuksissa. Poliittisesti arkaluontoiset 1900-luvun taitteen tapahtumat jäivät teoksessa silti vähälle huomiolle.

Itämerellinen tutkimusasetelma huipentui 2000-luvulla ilmestyneessä Viipurin läänin historiasarjassa, jossa 1900-luvun taitteen jännitteitä tarkastelevat ansiokkaasti puhtaasti kansallisen viitekehyksen yli Pirkko Leino-Kaukiainen, Jukka Partanen ja Risto Marjomaa.⁵ 2010-luvulla edellä mainittujen näkökulmien rinnalle nousivat myös mielikuvat, merkitykset ja historiallisesti kerrostuneet kokemukset, joita selvitettiin etenkin Kimmo Katajalan Viipurin kaupunkitilaa käsitelleessä akatemiahankkeessa.⁶ Esimerkiksi Maria Lähtenmäki on viimeaikaisissa tutkimuksissaan tarkastellut kaupunkitilasta käytyä identiteettipoliittista kilpailua, johon niin ruotsinkieliset, suomenkieliset kuin venäläisetkin heijastivat venäläistämiskausien aikana historiapoliittisesti vastakkaisia intressejään.⁷

Käsillä olevan kokoelman näkökulmat täydentävät aiempien tutkimusten katveita joko menetelmiltään, lähdepohjaltaan, tematiikaltaan tai näkökulmaltaan. Teksteissä on hyödynnetty muun muassa aiemmin tutkimatta jääneitä venäjänkielisiä lähteitä ja digitaalisen tiedonlouhinnan keinoin suuria tietoaineistoja. Kokoelman lukuihin on myös kirjoitettu esimerkiksi aiemmin puuttuneita henkilö- ja kollektiivibiografisia muotokuvia, puoluehistoriallisia synteesejä, tarkkarajaisia tapahtumahistoriallisia ketjuja sekä muistamisen poliittisen identiteettihistorian tutkielmia.

Kokoelman aihealueiden ulkopuolelle jää muun muassa liike-elämä, jonka voimakasta laajenemista tämän kokoelman ajanjaksolla on käsitelty hiljattain Tuomas Möttösen toimittamassa antologiassa *Liikemiehiä ja hyväntekijöitä: Luovutetun Karjalan talousvaikuttajat*. Mainitussa teoksessa on luotu kokonaiskuva vaurastuvan kauppiaskunnan poliittisen vaikutusvallan kasvusta, mesenaatti-toiminnasta ja suomenmielisen pääomaleirin muodostumisesta Karjalassa. Myös kielikysymys jää tässä antologiassa vähälle huomiolle, sillä sitä on selvitetty jo VSKS:n *Toimitteissa 16* ja *18* (2013, 2016). Teemasta on lisäksi julkaistu ansiokas artikkelikokoelma *Viborgs fyra språk under sju sekel* (red. Marika Tandefelt, Schildts & Söderström 2002).⁸ Poliitiikan ja jännitteiden Viipuri sivuuttaa samalla 1900-luvun taitteen kielellisestikin politisoituneen kamppailun julkisesta kaupunkitilasta, jota tutkitaan parhaillaan Itä-Suomen yliopistossa.⁹

Venäläistämispolitiikka siirtää rintamalinjoja

Viipurilaisten kulttuurinen ja sosiaalinen vedenjakaja kulki 1800-luvun puolivälin jälkeen yleistäen suomen- ja ruotsinkielisten välillä. Kunnallispolitiikan ja valtiopäivien toimijat rekrytoitiin vauraasta ruotsinkielisestä yläluokasta, jonka aseman varmisti varallisuuteen pohjautunut ääniasteikko. Suomenkielisen väestön voimakkaasta kasvusta ja 1860-luvulla saavutetusta määrällisestä enemmistöasemasta huolimatta kaupungin kulttuurisesti painottunut fenno-maaniliike oli vielä määrältään vähäpätöinen. Snellmanin perintönä se vaali valtiouskollista keisariloyaliteettia ja määrätti vastapuolekseen ensisijaisesti hallitsevat ruotsinkieliset piirit. Pitkään marginaaliseksi koetun aatteellisen yhteisön henkisenä johtajana toimi hovioikeustuomari D. W. Åkerman vahvana taustatukenaan puoliso Emma (o. s. Perander). Tämän ryhmän sisälle kasvoi 1880-luvun mittaan nuorsuomalainen suuntaus, joka ajoi huomattavasti kieli-kysymystä laajempaa sosiaalisten uudistusten ohjelmaa. Vahvistuvan joukon keulahahmoihin kuului Viipurissa opettaja ja runoilija J. H. Erkko. Mainittu kolmikko organisoï useimpia Viipurin aatteellisia rientoja ja nopeasti kasvanutta kansallishenkistä yhdistystoimintaa 1890-luvulle saakka. Vireä aatteellinen toiminta loi pohjaa esimerkiksi sille, että vaurastuneet suomenkieliset tehtailijat ja kauppiaat järjestäytyivät vuonna 1891 liikkeenharjoittajien ja tehtailijoiden Pamaus-seuraksi kasatakseen riittävästi kunnallispoliittista äänivaltaa ruotsinkielisen dominanssin haastamiseen.¹⁰

Kaupunkilaisten suhde Venäjään ei 1880-luvulle tultaessa ollut erityisen problemaattinen, koska arkipäiväistä rinnakkaineloa oli jatkunut jo lähes kahden vuosisadan ajan. Pietarin hallinnon läheisyyteen oli totuttu, vaikka Viipurin hallinnollinen ja oikeudellinen kulttuuri olivat 1800-luvun aikana sulautuneet muun Suomen Ruotsin aikaiseen perintöön – jota Viipurillakin toki oli vuosisatojen takaa. Viipurin venäläinen väestö vaali omaa kulttuuriaan ja eli sivussa esimerkiksi kielikiistoista. Yleistäen se sympatisoi silti suomenkielisiä enemmän kuin ruotsinmielisiä, jotka vieroksivat Venäjää poliittisista ja historiallisista syistä ja kokivat ylemmyyttä niin suomalaista kuin venäläistäkin kulttuuria kohtaan.¹¹

Perinteiset asetelmat murtuivat, kun Venäjän hallitsevissa piireissä levisi 1880-luvulla kansallismielinen ja vanhoillinen aatesuuntaus. Sen omaksumista edistivät sisäiset ja ulkoiset uhkakuvat. Saksan yhdistyminen oli muuttanut eurooppalaista voimatasapainoa, ja toisaalta läntisestä suunnasta isovenäläiseen nationalismiin levisi ajatus sisäisten turvallisuusuhkien minimoimisesta sulauttamalla vähemmistökansallisuudet valtaväestöön. Kun muilta Venäjän rajamailta oli jo riisuttu vanhat erioikeudet, alkoi Suomen autonominen asema herättää Pietarissa yhä kielteisempää huomiota. Hallitusta lähellä olleet kansal-

lismieliset lehdet alkoivat kyseenalaistaa Suomen valtiollista asemaa ja vaatia suuriruhtinaskunnan liittämistä aiempaa kiinteämmäksi osaksi keisarikuntaa.¹²

Suomen ja Venäjän hallinnon yhtenäistäminen alkoi kesäkuun 1890 postimanifestilla, jossa Suomen postilaitos siirrettiin Venäjän sisäministeriön alaiseksi. Toimi koettiin Suomessa johdonmukaiseksi jatkoksi Puolan ja Baltian venäläistämistoimille. Se herätti pelkoa paitsi suuriruhtinaskunnan valtiolisten oikeuksien riisumisesta myös huolta Karjalan joutumisesta venäläistämispolitiikan astinlaudaksi. Tämä johtui Viipurin läänin maaseutukuntien postivirkailijoille asetetusta venäjän kielen taidon vaatimuksesta, joka muualla Suomessa koski vain kaupunkeja. Manifestin herättämää kritiikkiä sensuroitiinkin ennakkoon useista viipurilaisista sanomalehdistä.¹³ Vaikka manifestin herättämää huolta Karjalan asemasta on joissain historiikeissa paisuteltu, esimerkiksi Viipuri-lähtöisen kansanvalistustoiminnan ja kansanopistoliikkeen leviäminen Kannaksella katsotaan seuraukseksi manifestin herättämästä tarpeesta padota seudun pelättyä venäläistymistä.¹⁴

Postimanifestin jälkeen vireille tuli muitakin valtakunnallistamistoimia, joista tulli- ja rahalaitoksen liittäminen Venäjän keskushallintoon kaatui sittemmin Venäjän talouselämän intressien vastaisena. Sen sijaan jo pitkään esillä olleen yleisvaltakunnallisen lainsäädäntöjärjestyksen valmistelu vauhdittui, kun kysymys suomalaisten asevelvollisuudesta ja armeijan yhdistämisestä venäläiseen sotalaitokseen kävi ajankohtaiseksi vuosisadan lopulla. Suomen kenraalikuvernööriksi nimitetyn venäläisen esikuntapäällikön Nikolai Bobrikovin johdolla luotiin järjestely, jolla Suomessa tuli mahdolliseksi saattaa voimaan yleisvaltakunnallisessa lainsäädäntöjärjestyksessä annettuja lakeja, koska Bobrikov oli vakuuttunut siitä, etteivät Suomen valtiopäivät asevelvollisuuslakia hyväksyisi. Suomalaisten syväksi järkytykseksi yleisvaltakunnallinen lainsäädäntöjärjestys asetettiin keisari Nikolai II:n helmikuun manifestissa 15. helmikuuta 1899.¹⁵

Manifesti käynnisti niin kutsutut routavuodet tai sortokaudet, joiden tulkinnoissa ovat vuorotelleet aikalaisten kokemukset valtiollisista oikeudenloukkauksista ja pyrkimys tarkastella Venäjän toimintaa suomalaiskansallista näkökulmaa laajemmassa viitekehyksessä.¹⁶ Jälkimmäisessä tietä avasivat 1960 alkaen esimerkiksi Osmo Jussila, Matti Klinge, Keijo Korhonen, Tuomo Polvinen ja Viljo Rasila. Tunnepitoisesta sortokausikäsitteestä on sittemmin luovuttu, ja sen sijaan on ryhdytty puhumaan vähemmän arvolatautuneesti venäläistämiskausista, yhdenmukaisuuspolitiikasta tai suomalais-venäläisestä konfliktista.¹⁷ Tässä kokoelmassa vuosien 1899–1905 ja 1908–1917 aikaisista yhtenäistämispolitiikan jaksoista puhutaan venäläistämiskausina. Käsitteellä viitataan Venäjän pyrkimykseen lähentää Venäjää ja Suomea oikeudellisesti, hallinnollisesti ja kulttuurisesti keisarikunnan hallinnon ohjauksessa.¹⁸

Viipurilainen vastarinta

Viipurilaiset omaksuivat varsin näkyvän roolin helmikuun manifestin vastaisissa toimissa. Viipurilaisen konsulin ja tehtailijan Eugen Wolffin johtama 500 hengen lähetystö lähti maaliskuussa 1899 luovuttamaan manifestin kumoamiseen tähdännyttä suurta adressia. Matka epäonnistui; audienssin sijaan keisari välitti lähetystölle kehotuksen hakea manifestiin muutosta tavanomaista virkatietä. Wolffin viesti keisarille jäi silti pysyvästi aikakauden vastarinnan historiaan:

Tämä siis on kaikki se lohdutus, joka meillä on vietävänä tuolla kotona suurimmassa huoleessa odottaville maanmiehillemme. [...] Me tulimme lujasti luottavina, me palaamme pettyneinä.¹⁹

Wolff nousi rohkean ja tunteikkaan esiintymisensä ansiosta suureen suosioon yli kielirajojen – mutta toisaalta saavutti Bobrikovin silmissä arkkivihollisen aseman. Poliittisten vedenjakajien siirtymistä pois kielikysymyksestä ennakoijo, että nuorsuomalainen (tosin ruotsinkielinen) Wolff nousi vuonna 1900 ensimmäiseksi suomenmieliseksi Viipurin porvarissäädyn valtiopäiväedustajaksi.²⁰

Suomalaiset eivät lannistuneet keisarin epäsuopeudesta, vaan monet alkoivat halveksia Nikolai II:ta valanrikkोजना, jonka katsottiin kajonneen oikeudettomasti Suomen autonomiseen asemaan. Perusteena oli tulkinta, jonka mukaan Suomesta oli keisari Aleksanteri I:n hallitsijanvakuutuksessa 1809 muodostettu valtio, joka oli Venäjän kanssa reaaliunionissa. Tämän käsityksen mukaan keisarin itsevaltaa rajoittivat suomalaisessa valtiojärjestyksessä kustavilaiset perustuslait. Tulkinta oli kaukana yksiselitteisestä ja voitiin muissa yhteyksissä nähdä toiveajatteluksi. Perustuslaillinen kysymys oli mahdollista yhtä lailla ratkaista toteamalla ylimmän lainsäädäntövallan kuuluvan joka tapauksessa keisarille, joka vahvisti kaikki lait allekirjoituksellaan. Omana aikanaan Suomen aseman kriittinen arviointi suomalaisten piirissä ymmärrettiin poliittisesti vaaralliseksi ja siitä pidättäytyttiin. Käsityksen Suomen valtion syntymisestä vuonna 1809 polemisoi julkisesti vasta Jussila väitöskirjassaan vuonna 1969.²¹

Ajatus hallitsijanvakuutuksen sitovuudesta taustoitti niiden Viipurin viranomaisten toimintaa, jotka kieltäytyivät toimeenpanemasta yleisvaltakunnallisessa järjestyksessä annettuja säännöksiä eli omaksuivat perustuslaillisista syistä passiivisen vastarinnan periaatteen. Passiivisen vastarinnan omaksuminen yhdisti entiset poliittiset vastapuolet – nuorsuomalaiset ja ruotsinmieliset – perustuslailliseksi rintamaksi.²²

Osa viranomaisista taas uskoi Venäjän poliittista suuntausta väliaikaiseksi ja oli valmis myöntymään Pietarista annettuihin määräyksiin, jotta vältettäisiin virka-

koneiston venäläistäminen. Tämän linjan valitsivat keisarihaliteettiin nojautuneet vanhasuomalaiset voittaakseen aikaa ennen odotettua Venäjän politiikan suunnan kääntymistä. Idänpoliittisten katsantokantojen jakautuminen hautasi alleen Viipurin poliittisen elämän aikaisemmat kielikiistat. Paikallisesti kehitystä edisti myöntävien ja perustuslaillisten kärkevimpien edustajien karjalaisuus.²³

Yleisvaltakunnallisen lainsäädännön antamista seurasivat puhdistukset siviilihallinnossa. Joulukuussa 1899 Viipurin lääniin kuvernööri Johan Axel Gripenberg sai muutaman alaisensa kanssa jättää virkansa. Syyt liittyivät venäjänkielisessä Kyyrölän kunnassa koottuun adressiin, jossa keisaria kiitettiin helmikuun manifestin antamisesta. Adressi sisälsi seitsemän allekirjoitusta. Bobrikovin mukaan Viipurin lääninhallinnon virkamiehet olivat vitkastelleet tiedon välittämisessä Kyyrölään siitä, että keisari oli tyytyväinen adressiin.²⁴ Julkista kansalaiskritiikkiä puolestaan vaimensi lehdistön toiminnan rajoittaminen. Bobrikovin vaatimuksesta *Viipurin*²⁵ ja *Viborgsbladetin* päätoimittajat erotettiin. Vuonna 1899 lakkautettiin viipurilainen *Östra Finland*, seuraavana vuonna *Viborgsbladet* ja tohtori J. A. Lylyn toimittama *Viipurin Sanomat*, jossa oli toistuvasti arvosteltu Venäjän Suomen-politiikkaa. Nämä muodostivat silti vain pienen osan Suomessa lakkautetuista lehdistä.²⁶

Viipurin läänin uuden kuvernöörin, venäläistyneen kenraalin Nikolai von Rechenbergin, ura jäi sekin lyhyeksi. Vuonna 1902 viiden läänin kuvernöörit joutuivat eroamaan poliittisesti epäluotettavina, myös Rechenberg. Syntyjään viipurinsaksalainen Rechenberg oli Suomeen palattuaan ryhtynyt vastustamaan avoimesti Bobrikovin politiikkaa. Kenraalikuvernöörinkanslian raporttien mukaan tämä ei puuttunut riittävän ankarasti asevelvollisuuslain vastustamiseen ja tuki lisäksi avoimen perustuslaillista toimittajaa J. A. Lylyä – osallistuipa kuvernööri jopa rauhanomaiseen mielenilmaukseen helmikuun manifestin vuosipäivänä. Ruotsalaisen *Aftonbladetin* mukaan kuvernöörin kohtaloksi koitui lopulta se, että hän oli hajottanut erään mielenosoituksen kutsumatta paikalle venäläistä sotaväkeä. Von Rechenberg ilmoitti erostaan kesäkuun lopulla 1902.²⁷

Yhtenä eron perusteena saattoi olla myös se, että Viipurin läänin viranomaisten ja asukkaiden passiivinen vastarinta työllisti poliittisesti arveluttavia tekoja tutkinutta kenraalikuvernöörin erikoisjaostoa Suomen lääneistä eniten. Toisaalta rajamaakunnan tärkeä strateginen asema Venäjän pääkaupungin etupiirissä loi muutenkin tarvetta muita läänejä tiukemmalle valvonnalle.²⁸ Tosiasia kuitenkin oli, ettei Viipuri vielä Bobrikovin kaudella profiloitunut Helsinkiä tai Turkuja tärkeämmäksi passiivisen vastarinnan keskuksiksi.²⁹

Lehdistön ja lääninhallinnon ohella puhdistettiin tuomioistuineläimistöä, mitä vaihetta ovat selvittäneet Väinö Kannel (1939) ja Jukka Kekkonen (1992) Viipurin hovioikeuden historiateoksissaan – edellinen asemoitumalla voimakkaasti

perustuslailliseen vastarintaan ja jälkimmäinen puhtaasti kansallisen näkökulman yli. Epälojalliseksi katsotun tuomarikunnan erottaminen oli venäläiselle hallinnolle välttämätöntä, koska suuri osa suomalaisista lainoppineista katsoi tuomarinvalan estävän yleisvaltakunnallisessa järjestyksessä annettujen sääntöjen soveltamisen.

Ensimmäisenä Viipurin hovioikeuden sovellettavaksi tuli Venäjän duuman heinäkuussa 1901 antama asevelvollisuuslaki, joka herätti Suomessa laajaa vastustusta. Se lakkautti Suomen kansallisen armeijan ja määräsi suomalaiset asevelvolliset palvelukseen venäläisissä joukko-osastoissa.³⁰ Joukkoerottamiset olivat väistämättömiä, kun hovioikeudet kieltäytyivät toimittamasta sota-asiajn toimituskunnalle luetteloa virkamiehistä, jotka oli vapautettava asepalveluksesta. Niskuroinnin seurauksena keisari erotti jokaisesta hovioikeudesta kolme tuomaria ja nimitti tilalle myöntyväisyysmielisiä lainoppineita.

Kenraalikuvernööri Bobrikov tulkitsi asevelvollisuuslain eri puolella suuriruhtinaskuntaa herättämät levottomuudet separatistiseksi kapinoinniksi, jonka nujertamiseen tarvittiin voimapolitiikkaa. Osana sitä Bobrikov esitti venäläistämishjelman ja sai hyväksytyksi vaatimuksensa voimistettun suojelun julistamisesta Suomeen. Se tarkoitti muun muassa oikeutta langettaa sakko- ja vankeustuomioita hallinnollisessa järjestyksessä. Kuvernöörin alaisuuteen siirrettyä poliisitoimea venäläistettiin. Vuonna 1903 järjestysvaltaa vahvistettiin lisäämällä sotaväkeä ja vahvistamalla etenkin rajamaakunnassa venäläistä santarmilaitosta, joka valvoi valtakunnallista järjestystä muun muassa urkkimalla ja järjestämällä kotietsintöjä. Samana vuonna keisarin vahvistama diktatuuriasetus antoi kenraalikuvernöörille lisäksi kolmen vuoden ajaksi valtuudet sulkea kauppoja ja teollisuuslaitoksia, kieltää yleisten ja yksityisten kokousten pitäminen ja esimerkiksi vaikuttaa kunnallisten virkamiesten ja luottamustehtävien valintaan tai kunnallisten viranomaisten päätösten täytäntöönpanoon.³¹

Aiempaa suurempi joukkoerottaminen olikin edessä sekä tuomioistuinlaitoksessa että kaupunkien (ja kuntienkin) hallintokoneistossa vuonna 1903. Perusteena olivat edellisen vuoden kutsuntalakot, joihin osallistui Viipurissa esimerkiksi jokainen kutsunnan alainen ylioppilas. Bobrikov erotti diktatuurivaltuuksin muiden muassa kaikki Viipurin läänin pormestarit, joiden irtisanomisen perusteina olivat kutsuntalakkoihin liittyneet jarrutus- ja häirintäsyytökset. Keisari puolestaan erotti 11 Viipurin hovioikeuden jäsentä sillä perusteella, etteivät tuomarit olleet suostuneet keisarin määräyksestäkään luopumaan syytteestä asevelvollisuuslakia toimeenpanneita kuvernöörejä vastaan. Vastaavasti puhdistettiin muitakin hovioikeuksia. Osa tuomareista lähti lisäksi vapaaehtoisesti.³²

Eugen ja Adèle Wolff (o. s. Ekström) lähdössä keväällä 1903 maanpakoon Ruotsiin. Juna vei heidät ensin Turkuun. Eugen Wolff kuului tehtaillijaveljensä Reguelin kanssa ensimmäisten karkotettujen ryhmään. Samassa yhteydessä karkotettiin myös oikeistonuorsuomalainen lakimies Jonas Castrén.

Kenraalikuvernööri aloitti ei-toivottujen henkilöiden maastakarkotukset heti saatuaan siihen valtuudet diktaatturiasetuksessa. Vaikka kuudesta ensimmäisestä karkotetusta kolmella oli yhteys Viipuriin tai muualle Karjalaan, ei seudun asukkaita karkotettu vuosina 1903–1904 suhteellisesti enempää kuin muunkaan Suomen asukkaita.³³

Näistä vaiheista käynnistyvät käsillä olevan kokoelman tapahtumat. Loppukevästä 1903 Bobrikov määräsi karkotettavaksi tohtorin ja entisen lehtimiehen J. A. Lylyn, joka oli lähtenyt poliittisen painostuksen takia Berliiniin edistämään akateemista uraansa. Ura jäi sikseen, koska karkotusmääräyksestä masentunut Lyly päätti elämänsä oman käden kautta.

Toimitteen 21 aloittava Olli Matikaisen henkilöhistoriallinen artikkeli peilaa Lylyn ristiriitaisen persoonan kautta kielikysymykseen ja äänikynnykseen liittynyttä kunnallispoliittisesta valta-

taistelua, nousevien suomenkielisten piirien keskinäistä kiistelyä ja nuorsuomalaisten sosiaalisen tasa-arvon vaatimuksia, sekä lopulta Lylyn kriittistä suhdetta Bobrikovin venäläistämispolitiikkaan. Matikainen osoittaa tekstissään, kuinka vahvasti Lylyn perintö ohjasi Viipurin nuorsuomalaista radikalismia ja varhaisen työväenliikkeen ohjelmaa. Viipurissa Lylyä saattoikin poliisin vartioimana hautaan tuhansia hänen vastarintapolitiikkansa kannattajia.³⁴

Perustuslaillisen suuntauksen vankkaa kannatusta Viipurin seudulla osoittaa se, että alkujaan kutsuntalakkojen organisoimiseksi perustetun maanalaisen vastarintajärjestön kagaalin kärkinimiin kuului useita Viipurin ja Viipurin läänin alueen nuorsuomalaisia, kuten lakimiehet Jonas Castrén ja Pehr Evind Svinhufvud sekä naiskagaalin perustaja, toimittaja ja tohtori Tekla Hultin.³⁵

Jaakkimassa varttunut Hultin oli muissa yhteyksissä esimerkki naisesta, joka oli onnistunut raivaamaan tieltään sukupuolensa sivistyksellisiin oikeuksiin kohdistuneet esteet. Akateeminen tasa-arvo toteutui kokonaisuudessaan vasta

1900-luvun alkuvuosina, jolloin yliopisto lakkautti sukupuolta koskevan erivapausvaatimuksen. Tässä kokoelmassa Mervi Kaarninen osoittaa viipurilaisien naisten kollektiivibiografiaan perustuvassa artikkelissaan muun muassa sen, kuinka seudun pitkä ja aikalaisissa ylpeyttä herättänyt naiskoulutuksen traditio ei lopulta painanut, kun Viipurilainen osakunta jarrutti naisten osallistumista ylioppilaselämään 1890-luvulle saakka.³⁶

Koulutus loi silti jo ensimmäisille, erivapauden turvin opiskelleille viipurilaisille ylioppilasnaisille valmiudet yhteiskunnalliseen aktiivisuuteen: moni heistä osallistui venäläistämiskausien aikana esimerkiksi painotuotteiden välitykseen ja muunlaiseen passiiviseen vastarintaan venäläistämistoimia kohtaan ja tuki myös aktiivista vastarintaa. Myöhemmin sama koski punaisen hallinnon vastustamista. Moni ylioppilaista päätyi lisäksi tutkijan tai kirjailijan uralle tai järjestöelämän vaikuttajiksi viimeistään itsenäisyyden alkuvuosikymmeninä, kuten Kaarninen osoittaa. Viipurin naiset mobilisoituvat myös poliittisen kentän toisella laidalla – työläisnaisliikkeessä, jonka keskuksen Viipuri muodosti 1900-luvun alkuvuosina.³⁷

Suomalaiset rajamaapolitiikan aaltoliikkeessä

Talvella 1904 alkanut Venäjän–Japanin sota ja kenraalikuvernööri Bobrikovin murha kesäkuun puolivälissä herpaannuttivat keisarikunnan poliittista painostusta sen verran, että karkotetut pääsivät palaamaan Suomeen saman vuoden lopulta alkaen. Tilanteen lievä hellittäminen ei kuitenkaan padonnut yleistä tyytymättömyyttä, päinvastoin paineet poliittisiin uudistuksiin kasvoivat Japanin-sodan tappioiden myötä niin Suomessa kuin Venäjälläkin. Venäjän vuoden 1905 vallankumoustaapahtumat alkoivat tammikuun 22. päivänä, jolloin keisarin henkivartiokaarti ampui Pietarissa satoja aseettomia mielenosoittajia. Dramaattinen selkkaus käynnisti Venäjällä mellakat, jotka levisivät Suomeenkin solidaarisuusmielenosoitusten aaltona.

Kuten Antti Kujala tuo tässä kokoelmassa julkaistavassa, Viipurin työväenliikkeen alkuvaiheita käsittelevässä katsausartikkelissaan esille, vuoden 1905 mielenosoitukset eivät olleet spontaaneja, vaan poliittisesti tarkoin ohjattuja. Viipurin perustuslailliset ja työväki kokoontuivat jo muutaman päivän kuluessa Punaisenlähteentorille protestoidakseen venäläistä hallitusvaltaa vastaan eivätkä hajaantuneet poliisin käskystä.

Vielä noin vuotta aiemmin viipurilaisen työväenliikkeen päävirta oli tukeutunut venäläiseen hallintoon esimerkiksi työttömyyskysymyksessä, ja Venäjä-suhteessaan tämä suuntaus oli kiistatta kulkenut muun Suomen jälkijoukoissa. Toisaalta paikallisten työläisten piirissä eli myös vahva pas-

siivisen vastarinnan henki, joka oli työväenyhdistystä vuoteen 1901 saakka johtaneen J. A. Lylyn perintöä. Lylyn vasemmistonuorsuomalainen radikalismi oli aikanaan hidastanut viipurilaisen työväenliikkeen kääntymistä marxilaisen luokkataistelun tielle. Sen sijaan teollistumisen synnyttämiä sosiaalisia ongelmia oli pyritty ratkomaan vanha- ja nuorsuomalaisten säätyläisten johdolla wrightiläisen kateederisosialismin keinoin. Sovinnollisen ja maltillisen politiikan aika ei ollut päättynyt vielä silloin, kun työväenyhdistys liittyi Suomalaiseen Työväenpuolueeseen vuonna 1901. Työväestön Venäjä-suhteen viilensi viime kädessä vasta venäläistyneen lääninhallinnon kohtuuttoman lujaksi koettu järjestyksenpito.

Vuoden 1904 mittaan perustuslaillisista piireistä alkoi irrottautua aseellista vastarintaa kannattaneita aktivistiryhmiä, jotka järjestäytyivät Aktiiviseksi vastustuspuolueeksi. Aktivismi keräsi kannatusta myös joidenkin Viipurin ja sen maalaiskunnan työläisten parissa. Paikallisen työväenliikkeen sisälle alkoi muodostua vuoden 1904 aikana työläisaktivistien verkosto, joka hyväksyi väkivaltaiset keinot taistelussaan venäläistä hallintoa vastaan. Ryhmä vastaanotti tukea sekä perustuslaillisilta että aktivisteilta. Kujala tarkastelee katsausartikkelissaan prosessia, jonka edetessä työläisaktivistien tyytymättömyys purkautui niin laajaksi poliittiseksi väkivallaksi, että Viipurista ja läntisestä Karjalankannaksesta muodostui Helsingin rinnalle toinen suomalaisen työläisaktiivismin keskuksista. Koko Karjalankannasta vuodesta 1905 alkaen heiluttanut ja suurlakon jälkeen yhä voimistunut väkivallan aalto heijasteli kokemusta poliittisen järjestelmän epäoikeudenmukaisuudesta. Sellaisena se rinnastui suoraan keisarikunnan keskuksen Pietarin kehitykseen.³⁸

Ennen syksyä 1905 tyytymättömyydestä venäläistä hallintoa vastaan viestitivät räikeimmin työläisaktivistien attentaatit ensin Viipurin lääninhallintoa venäläistänyttä kuvernööri Nikolai Mjasojedovia vastaan maaliskuussa ja sitten santarmieversti Kramarenkoa vastaan heinäkuussa 1905.³⁹ Kuten Kujala osoittaa, Kramarenko murhattiin kostoksi Mjasojedovin kohdistuneen attentatin rikostutkinnan menettelytavoista; järjestys- ja tuomiovaltaa oli liukunut asiasa suomalaisten lakien vastaisesti venäläisille instituutiolle. Tällaista kehitystä vastustettiin loppukesästä 1905 Viipurissa mielenosoituksessa, jossa protestoitiin attentaatteihin osallistuneen Kalle Procopén lähettämistä Viipurista Pietariin. Elokuussa mielenosoittajat puolestaan kahakoivat santarmien ja ratsupoliisien kanssa Punaisenlähteentorilla, jossa vaadittiin kieltolakia, yleistä äänioikeutta alempien valtiosäätyjen vaaleihin ja venäläisen hallitusvallan väärinkäytösten korjaamista.⁴⁰

Levottomuudet huipentuivat loppusyksystä Pietarista levinneeseen suurlakkoon, jonka vaiheita ja seurauksia Kujala selvittää katsausartikkelissaan.

Työväki järjesti 1800-luvun lopulta lähtien poliittisia kulkueita erityisesti vappuna. Kuvassa lipunkantaja johtaa kulkueita toukokuun ensimmäisenä päivänä 1920 hiekkatiellä Viipurissa.

Muista Suomen kaupungeista poiketen Viipurin perustuslailliset ja työväki pystyivät ajamaan vaatimuksiaan äänioikeudesta, sosiaalisista uudistuksista ja laittomien päätösten kumoamisesta rinnakkain suurlakon päättymiseen asti.⁴¹ Sitten pettymys Venäjän vuoden 1905 vallankumouksen lopputulokseen ja hiipumiseen loi Suomeenkin Venäjän sosialistivallankumouksellisista vaikutteita omaksuneita anarkistis-vallankumouksellisia ääriryhmittymiä. Myös puolueen valtavirran välirikko nuorsuomalaisten kanssa oli edessä pian suurlakon jälkeen, kun työväenliike piti kiinni omaksumastaan luokkataisteluideologiasta. Poliittisten ryhmittymien konflikti heijastui nopeasti myös kulttuurin kentälle, kuten Saijaleena Rantanen tietolaatikossaan osoittaa.

Optimismien aika jää lyhyeksi

Venäjän vuoden 1905 perustuslaillinen vallankumous ja Suomen suurlakon loppu-tulos – helmikuun manifestin säännösten kumoaminen, yleinen ja yhtäläinen äänioikeus ja lupaus valtiopäiväjärjestyksen uudistamisesta – valoivat silti yleisesti uskoa joukkovoimaan ja vireille saatuun parlamentaariseen demokratiaan.⁴² Kun marraskuun manifesti suurlakon jälkeen pysäytti Suomessa Venäjän yhdenmukaistamispolitiikan toimeenpanemisen, saavutti keisarikunnan luoteinen

rajamaa lyhyessä ajassa ennennäkemättömän laajat kansalaisvapaudet. Yleisvaltakunnallisessa lainsäädäntöjärjestyksessä annettu asevelvollisuuslaki ja kiistaa herättänyt asetus virkamiesten erottamisesta kumottiin. Kansalaistoiminnan mahdollisuuksia avarsi vuonna 1906 annettu perustuslain tasoinen laki lausunto-, kokoontumis- ja yhdistymisvapaudesta. Uudessa vaalilaissa ja valtiojärjestyksessä luotiin yksikamarinen ja demokraattinen kansanedustuslaitos.⁴³ Sen myötä aiemmat löyhät ja epäviralliset mielipideryhmittymät järjestäytyivät puolueiksi. Samoihin aikoihin enemmistön kieli suomi tuli Viipurissa kunnallispoliittiseksi pöytäkirjakieleksi, vaikka kunnallispoliittinen yhdenvertaisuus jäi vielä odottamaan tulevia aikoja. Se toteutui lopulta itsenäisen Suomen alkuaikoina.

Suurlakon lopputulos merkitsi joka tapauksessa perustuslaillisen linjan riemuvoittoa. Suomen valtiollisiin ja alueellisiin johtotehtäviin palasivat vuoden 1907 aikana uudelleen nuorsuomalaiset ja RKP:läiset virkamiehet, jotka kenraalikuvernööri Bobrikovin kaudella oli passiivisen vastarinnan tekijöinä syrjäytetty asemistaan. Heille antoivat hallinnossa tilaa myöntöväisyysslinjaa kannattaneet vanhasuomalaiset.⁴⁴ Viipurin läänin kuvernööriksi vuonna 1906 palannut Nikolai von Rechenberg tosin joutui lähtemään toistamiseen jo alkuvuodesta 1907. Eron virallisena perusteluna oli sairaus, mutta todelliseksi syyksi huhuttiin sitä, ettei Venäjän hallinto katsonut hyvällä tämän aktiivisia toimia liberaalin venäläisen professori Mihail Herzensteinin murhan selvittämiseksi. Poliittisen murhan takana olivat Venäjän hallintoa tukeneet ääri-vanhoilliset, mustasotnialaiset voimat.⁴⁵

Rechenbergin kannalta ongelmallisia olivat olleet jo heinäkuun lopun 1906 tapahtumat, jotka olivat kolhineet kuvernöörin mainetta sekä Venäjällä että Suomen perustuslaillisissa piireissä. Tuolloin Venäjän ensimmäinen duuma (uusi kansanedustuslaitos) oli hajotetuksi tultuaan kokoontunut Viipurin hotelli Belvedereen pitämään varjoistuntoa. Kokoontumisessa muotoiltiin Viipurin manifestina tunnettu asiakirja, joka kannusti Venäjän alamaisia vastarintaan. Kuvernööri oli käskenyt kokouksen osanottajia hajaantumaa, jottei kenraalikuvernööri panisi täytäntöön uhkaustaan asettaa Viipuri piiritystilaan. Määräys oli närkästyttänyt perustuslaillisia piirejä, vaikka toisaalta pian manifestin antamisen jälkeen Viaporissa alkanut sotilaskapina sai kuvernöörin toimet näyttämään venäläisen hallinnon silmissä täysin riittämättömiltä.⁴⁶

Näissä oloissa Suomen poliittisten oikeuksien pysyvyyden ei yksinomaisesti luotettu. Keisarin ymmärrettiin taipuneen uudistuksiin pakkotilanteessa, jonka oli aiheuttanut Japanin-sodan tappio sitä seuranneine lakkoliikkeineen. Ratkaisua vaati edelleen myös kysymys Suomen ja Venäjän oikeudellisesta suhteesta ja siihen liittyvästä yleisvaltakunnallisesta lainsäädäntöjärjestyksestä.⁴⁷

Voittoisan suurlakon hedelmistä ei ehditty nauttia pitkään. Suomi oli ollut jo pitkään viimeinen erikoisoikeuksia nauttinut rajamaa, kun keisarikunnan hallinnon asenteet vähemmistökansallisuuksia kohtaan jyrkkenivät uudelleen vuonna 1907. Tuolloin nationalistiset puolueet saivat enemmistön Venäjän kolmannessa duumassa, ja vaalivoitto nosti keisarikunnan korkeimpiin virkoihin kiihkokansallisia tahoja. Kehityksen osasyynä oli Venäjän suurpoliittisen huomion kääntyminen idästä takaisin jännitteiseen Eurooppaan. Huoli mahdollisen suursodan syttymisestä ja epäilyt Ruotsin intresseistä Suomen takaisinvalloittamiseen – ja samalla pelko Japanin tai Saksan mahdollisesta hyökkäyksistä – herättivät tarpeen turvata Pietarin asema. Venäjän hallinto pyrki samasta syystä ehkäisemään suurlakon kaltaisten levottomuuksien toistumisen vaikka voimakeinoin.⁴⁸

Vähemmistökansallisuuksia koskevan politiikan koveneminen alkoi tuntua voimakkaasti Pietarin lähinaapurustossa, Viipurin läänissä, koska alueen strateginen merkitys Venäjälle korostui tappiollisen Japanin sodan jälkeen. Erillisesti hallinnoidun alueen olemassaolo keisarikunnan pääkaupungin läheisyydessä oli alkanut kiinnittää esimerkiksi venäläisten matkailijoiden kielteistä huomiota, ja asia alettiin mieltää myös turvallisuusriskiksi. Läänin kiinteämpää yhdistämistä Venäjään kaavailtiin sisäministeri Pjotr Stolypinin johdolla vuodesta 1907, ja jopa sotatilan julistamista harkittiin.⁴⁹ Syynä olivat poliittiset vaaratekijät: Viipurin lääni nähtiin sekä venäläisten vallankumouksellisten turvasatamaksi että suomalaisen passiivisen ja aktiivisen vastarinnan pesäpaikaksi. Myös venäläisväestön asema askarrutti.⁵⁰ Suomalaisten väitetystä separatismista ja kapinoimishalusta alettiin levittää perättömiä huhuja ja kirjoituksia,⁵¹ ja samoilla perusteilla Venäjä vahvisti vuodesta 1908 alkaen sotilaallista läsnäoloaan Suomessa. Poliisivalvontaa tiukennettiin kaikkialla Viipurin läänissä ja läänin pääkaupungissa Viipurissa.⁵²

Venäläisen hallinnon huolet eivät olleet täysin perusteettomia. Jo aiemmin esitettiin, kuinka Viipurin järjestys- ja sotilasviranomaiset olivat joutuneet toistuvasti poliittisen väkivallan kohteiksi jo 1900-luvun alkuvuosina. Suomalaisten työläisaktivistien veriteot jatkuivat eri puolilla Karjalaa kesään 1907 saakka, eikä Kaakkois-Kannaksella vältytty keisarikunnan sisäpoliittiseen kuohuntaan liittyneiltä poliittisilta murhilta venäläistenkään kesken.⁵³ Toisaalta myös laillisissa keinoissa pysyttäytyneet piirit olivat hajallaan. Passiivista vastarintaa oli kannatettu Viipurin virkamieskunnassa Bobrikovin kaudelta alkaen varsin vankasti ja jopa laittomaan väkivaltaan kallistuen – samaan aikaan, kun seudun vaikea geopoliittinen asema toi tukijoita maltillisille reaalipoliittisille ratkaisuille.⁵⁴

Anu Koskivirta selvittää artikkelissaan, kuinka vuonna 1908 uudelleen alkaneita venäläistämistoimia pohjustettiin ensin venäläisissä sanomalehdissä. Artikkelissa tarkastellaan millaisista näkökulmista suomalainen sanomalehdistö käsitteli venäläistämispoliittikan toimeenpanoa Viipurissa vuosina

1908–1912. Artikkelit osoittaa, kuinka vasta yleisvaltakunnallisessa järjestyksessä annetun yhdenvertaisuuslain soveltamiseen liittyneet selkkaukset tekivät Viipurista vuodesta 1912 alkaen itseoikeutetun perustuslaillisen ”oikeustais-telun” keskuksen.

Näin merkittävän aseman luomista pohjusti sanomalehdissä ensin mieliku-
van luominen Karjalasta ja Viipurista muun Suomen venäläistämispolitiikan koekenttänä. Tällaisia käsityksiä vahvistivat kaupungin suuri venäläisväestö, uhka Viipurin läänin ja myöhemmin Kaakkois-Kannaksen liittämistä suo-
raan Pietarin hallinnon alaiseksi, Raja-Karjalan koulujen venäläistäminen, Moskovan patriarkaatin laajenemispyrkimykset sekä venäläismielisten sotilas- ja siviiliviranomaisten erikoislaatuiset ja ankarat otteet.

Valtakunnallisessa lehtikirjoittelussa Viipurin mainetta ”puhdisti” ikäviltä konnotaatioilta paikallisen maistraatin ja hovioikeuden viranomaisten perustuslaillinen vastarinta. Vastarintapolitiikkaa pantiin toimeen nuor-suomalaisen *Karjala*-lehden piirissä etukäteen suunnitellun käsikirjoituksen mukaisesti, ja sen vakavien seurausten myötä perustuslaillisissa sanomalehdissä luotiin henkilökuvia oikeustais-telun sankari- ja marttyyrihahmoista, kuten Johanna Wassholm osoittaa tietolaatikkotekstissään. Perustuslailliset tuomarit pääsivät palaamaan virkoihinsa vasta maaliskuun vallankumouksen jälkeen. Jää avoimeksi, missä määrin muualle Suomeen levitetty mielikuva Viipurista venäläistäjien pesäpaikkana vaikutti jopa vuoden 1918 sodan loppuvaiheen etnisesti motivoitujen veritekojen taustalla. Yhteys ei ilmeisesti ollut ainakaan suoraviivainen, koska poliittisia asetelmia hämmensivät myös maailmansota ja Venäjän kaksi vallankumousta, mutta silti sellainen saattoi olla. Vähintäänkin kysymystä pitäisi tutkia.⁵⁵

Maailmansota herättää aseellisen vastarinnan

Aseellinen aktivismi oli hiljentynyt 1910-luvun alussa, eivätkä suomalaiset enää hyväksyneet poliittisia murhia tai olleet innostuneita tekemään yhteistyötä Venäjän kumousliikkeiden kanssa. Viipurissakin toiminta oli lamaannuksissa: aseellisesta vastarinnasta käytiin lähinnä teoreettista keskustelua aktivisti-lehtien palstoilla.⁵⁶

Maailmansodan syttyminen heinäkuussa 1914 kuitenkin särki pysähtyneen ilmapiirin. Suomen alue julistettiin sotatilaan ja kenraalikuvernööri Franz Albert Seynille annettiin diktatoriset valtuudet. Suomalaisen – ja myös viipurilaisen – aseellisen aktivismin toinen vaihe alkoi tällaisessa maailmansodan ja toisen venäläistämiskauden ilmapiirissä. Marraskuussa 1914 varsinkin ylioppilaspiirejä kuohutti suunnitelma, joka nimettiin ”suureksi venäläistämisohjelmaksi”. Moni-

osaisen ohjelman tavoitteisiin kuuluivat niin virkakunnan lojaaliuden varmistaminen kuin Suomen ja Venäjän taloudellinen ja valtiollinen lähentäminen.⁵⁷

Suomessa keisarikunnan tavoitteita tulkittiin synkässä valossa. Uskottiin, että suuriruhtinaskunta oli menettämässä itsehallinnon rippeetkin ja muuttumassa venäläiseksi maakunnaksi. Monet aikalaiset tulkitsivat – aiemmin ensisijaisesti Viipurin lääniä varjostaneen – sulauttamisuhan koskevan nyt koko Suomea. Pelot olivat ymmärrettäviä, vaikka ohjelmaa on myöhemmin tarkasteltu jopa aktivismin historiankirjoituksen myyttinä. Sosiaalishistorioitsija Viljo Rasilan mukaan ohjelma pyrki lähinnä estämään keisarikunnan kokonaisu- ja vahingoittavan toiminnan, mikä oli kireässä kansainvälisessä asetelmassa ymmärrettävää. Ohjelmaan ei liioin sisältynyt kielellis-etnistä sulauttamista.⁵⁸ Maailmansodan oloissa venäläistämishjelmää ei pantu koskaan täytäntöön.

Suomalaiset ylioppilasradikaalit eivät tätä tienneet syksyllä 1914 vaan olivat valmiita aloittamaan vastarinnan. He juonivat yhteyttä Saksan Tukholman sotilas-asiamieheen, joka kiinnostui puheilleen saapuneista viestintuojista. Saksassa arvioitiin, että suomalaisten avulla voitiin sitoa Venäjän joukkoja pohjoisen periferisille reuna-alueille, kauaksi maailmansodan päänyttämöistä. Taktiikkaa on nimetty Venäjän ”vallankumouksellistamiseksi”. Tällä on tarkoitettu sitä, että suomalaisten ja ukrainalaisten nationalistien tai vaikkapa Vladimir Leninin johtamien bolševikkien tukemisessa oli kyse yhdestä ja samasta asiasta – Venäjän keisarikunnan ajamisesta kaaokseen sisäisten jännitteiden avulla.⁵⁹

Aluksi saksalaiset naamioivat suomalaisten koulutuksen partiojohtajakursiksi. Kun sotilaskoulutus laajeni Lockstedtissa, aktivistien täytyi tehostaa maanalaista värväystoimintaa Suomessa ja luoda salaisia etappiteitä, joita pitkin tulevat jääkärit pystyivät matkustamaan aina Viipurista ja Kannaksen pohjukasta saakka sisämaan läpi Suomen ja Ruotsin rajalle ja sieltä edelleen Saksaan.⁶⁰

Saksalaiset halusivat kartuttaa tietojaan Suomesta ja Venäjältä. Suurvallan meriesikunta perusti Tukholmaan tiedustelutoimiston, jonka hoitajiksi määrättiin viipurilaistaustaiset serkkuset, jääkärit Isak Alfthan ja J. W. Snellman. Ensiksi mainittu oli koulutukseltaan filosofian maisteri ja jälkimmäinen kandidaatti, joka tunnettiin erityisesti sukutaustastaan: valtiofilosofin pojanpoika. Kahden Suomen armeijan tulevan tiedustelu-upseerin tehtävänä oli kiihdyttää Saksan vakoilua venäläisten linnoitustyömailla, varuskunnissa ja Viipurin tapaisissa merkittävässä kaupungeissa.⁶¹

Isak Alfthan matkusti Helsingin kautta Viipuriin lokakuun 1915 alussa. Täällä hän piti yhteyttä suomalaisaktivisteihin ja erityisesti sanomalehti Karjalan päätoimittajaan Anto Södermanniin. Saksalaisten tiedustelija Alfthan ryhtyi järjestelemään vakoiluelimiä eikä laiminlyönyt myöskään jääkärivärväystä. Siitä päävastuun kantoi aluksi Södermann, mutta kun hän tammikuussa 1916

Syksyllä 1917 Viipurin punaiset ja valkoiset valmistautuivat sotaan. Pietisen tehtaalta on säilynyt valokuva, jossa jääkäri Paul Henrichsson (kesk.) sekä konttoristi Jarl Illukka (vas.) ja Vilho Ahokas (oik.) kokoavat käsikranaatteja.

kuoli sairauskohtaukseen, ylioppilas Into Auer nimitettiin korvaajaksi. Tämä tuleva ”kalterijääkäri” onnistui väistelemään santarmeja noin puolen vuoden ajan, minkä jälkeen hänet pidätettiin ja passitettiin Pietariin, pahamaineiseen Špalernajan vankilaan. Värväystoiminta kohtasi muitakin vastoinikäymisiä: ”Kun etappitiet tuon tuostakin menivät tukkoon, ennen kuin täältä saakka ehdittiin rajalle, jäi Karjalasta paljon halukkaita lähettämättä”, Yrjö Ora kirjoitti vuonna 1928 suojeluskunnan historiassa.⁶²

Agentti Alfthan vältteli turhia riskejä. Salaisessa työssä auttoi se, että hänellä oli vaikutusvaltaisia viipurilaissuojelijoita: everstiluutnantti Adolf Aminoff, tuleva kenraali Hannes Ignatius ja varatuomari Severin Avellan lukeutuivat hänen ”neuvonantajiinsa” ja ”avustajiinsa”.⁶³ Alfthan asui aluksi kotonaan kerrostalo Edenissä, josta käsin hän johti salaista työtään. Myöhemmin mies vuokrasi huoneiston

puurakenteisesta Karjala-talosta, ettei aiheuttaisi hankaluuksia isälleen, kauppaneuvos Ferdinand Alfthanille. Muun muassa Karjalan toimittaja Mikko Puhakka, rautatieläinen Yrjö Ahnger ja Johan Hägglund vahvistivat pian vakoilujärjestöä, jolle erityisesti luotetut rautatieläiset kanavoivat tietoa. Ennen kuin Alfthan palasi Ruotsiin ensimmäiseltä Viipurin vakoilumatkaltaan, hänen aktivistijärjestönsä onnistui anastamaan Karjalankannaksen topografiset sotilaskartat, jotka Viipurissa lymyillyt jääkäri Aarne Sihvo salakuljetti Saksaan.⁶⁴

Aina maanalaiset aktivistit eivät tyytyneet yksinomaan vakoiluun vaan organisoivat myös sabotaasia. Saksalaiset toivoivat suomalaissabotöörien – tai kuten aikalaiset sanoivat ”pommarien” – upottavan Venäjän ja ympärysvaltojen sota- ja kauppalaivoja ja aiheuttavan muuta tuhoa.⁶⁵ Iskujen kokonaismäärää on mahdotonta arvioida pitävästi.⁶⁶ Se kuitenkin tiedetään, että pommimiehet ulottivat matkojaan Viipurin ja Kannaksen kautta Petrogradiin (Pietari) ja kauemminkin Venäjälle.⁶⁷

Maaliskuussa 1917 kansa kokoontui Viipurin Torkkelinkadulla juhlimaan ”suurta svobodaa”, Venäjän maaliskuun vallankumousta. Riehakkaissa tunnelmissa ihmiset kantoivat punaisia nauhoja takeissaan ja lakeissaan.

Suomalaisten jääkärien ja pommarien maanalainen aktivismi toimi esinäytöksenä sille ”konspiratiiviselle maailmalle”, joka Suomeen ja erityisesti Kannaksen alueelle syntyi vuonna 1917. Keisarillisen Venäjän romahtaminen ja Suomen itsenäistyminen aloittivat katkeran kamppailun imperiumin perinnöstä. Viipurin ja Kannaksen näkökulmasta oleellista oli se, että niistä tuli yksi Venäjän vallankumouksellisen kamppailun merkittävimmistä tukialueista. Venäläiset oppositiovoimat ja niiden taistelujärjestöt olivat tottuneet käyttämään Suomen aluetta maanalaisen toiminnan tukialueena jo ennen vuotta 1917. Lokakuun vallankumouksessa moni asia mullistui, mutta Karjalankannaksen asema Venäjän poliittisen kamppailun tukialueena pysyi entisellään.

Paradigma vaihtuu – Viipuri osana vuoden 1918 historiakeskustelua

Suomen sisällissota – samoin kuin venäläistämiskaudet – luetaan tutkimusaiheina Suomen historian suuriin tutkimuskeskusteluihin. Uudella vuosituhannella sotaa on lähestytty lukemattomista eri näkökulmista. On oltu yhä enemmän kiinnostuneita väkivallan luonteesta ja siitä, minkälaisia tunnejälkiä se on jättänyt kansakunnan ja paikallisten yhteisöjen kollektiiviseen muistiin. 1990-, 2000- ja 2010-lukujen mittaan huomio onkin siirtynyt yhä kiinteämmin valtiollisen makrotason, suurmiesten ja tilastojen historiasta narratiiviselle

mikrotasolle, siis käsittelemään paikallaisia ja symbolisesti merkittäviä tapahtumia. On kysytty, miten sisällissota heijastui yksittäisen maakunnan, pitäjän, kaupungin, suvun, perheen tai yksilön elämään, kokemuksiin ja poliittiseen identiteettiin.⁶⁸ Laajasta rintamasta esiin on syytä nostaa Risto Alapuron, Jukka Rislakin ja Seppo Aallon tutkimukset Huittisten, Jämsän ja Kuusankosken väkivaltaisista kuukausista.⁶⁹

Tutkimuskeskustelu vuoden 1918 väkivallasta ja sen luonteesta on saanut kimmokkeita myös laajemmasta eurooppalaisesta debatista. Varsinkin 1990-luvun Jugoslavian sodat avasivat näkymän siihen, millaisiin väkivallantekoihin ihminen kykeni poikkeusolosuhteissa. Tästä näkökulmasta Suomen sisällissodasta ja sen väkivaltaisuuksista – arkistoissa ja piironginlaatikoissa – säästyneet tapahtumakuvaukset eivät enää välttämättä näyttäneet karkeasti liioitelluilta vaan loogisilta. Lähdeaineistolla oli mahdollista osoittaa, että Suomen sisällissodan punaiset ja valkoiset olivat kyenneet julmiin, sadistisiinkin väkivallantekoihin. Todistusaineistosta ei ollut ollut pulaa, sillä kyse oli ollut sodasta, joka oli kansainvälisestikin verrattuna erityisen raaka.⁷⁰

Tutkimuksellinen käänne ei ollut kivuton. Sisällissodan haavat ja traumat vaikuttivat – ja vaikuttavat osin edelleen – monen paikallisen yhteisön elämään tai omakuvaan niin, ettei aiheen lähestyminen ole ollut helppoa edes ammattitutkijoille. Tutkimuksellista käännettä on hidastanut niin ikään se, että “tutkijoiden on yleensäkin ollut työlästä tunnistaa irrationaalista tuhoavuutta henkilöissä, jotka normaalioloissa ovat ajaneet asiaansa rationaalisesti”, kuten Juha Siltala kirjoittaa.⁷¹ Vielä ainakin 1960- ja 1970-lukujen historiantutkimuksessa vaikutti suuntaus, joka pyrki selittämään sekä punaisen että valkoisen puolen väkivallanteot mahdollisimman pienen ja poikkeuksellisen ihmisryhmän syyksi. Puhuttiin ”hulluista pyssymiehistä”, ”poikkeusyksilöistä” ja ”pikku-Hitlereistä”, mutta tarkempi tutkimus 1990-luvulta lähtien on romuttanut tällaiset selitysmallit miltei kokonaan. Selväksi on tullut, että sisällissodan terrorissa oli kyse niin laajasta ilmiöstä, ettei sitä pystytä selittämään kuin pieneltä osin henkisesti tasapainottomien yksilöiden ja sotatilanteen spontaanien tunnereaktioiden avulla.⁷²

2000- ja 2010-lukujen tutkimuskeskustelussa on korostettu eritoten sitä, että laajempi väkivalta tarvitsee tuekseen sotilaallista koneistoa ja kylmää laskelmointia, lyhyesti sanottuna tappamisen sotilastiedettä ja insinöörimäistä suunnittelua. Myös monet Suomen sisällissodan väkivallanteot olivat pitkälti seurausta sodankäynnin perusluonteesta ja logiikasta. Terrori oli erottamaton osa sekä punaisen että valkoisen puolen sodankäyntiä, sillä se oli keino, jonka avulla sota pyrittiin voittamaan keinoja kaihtamatta. Armottomalla väkivallalla murrettiin vastarinta niin vuoden 1918 Suomessa kuin myös Venäjän sisällissodassa. Väkivallan kylmäävää logiikkaa ovat korostaneet useat historian-

tutkijat, kuten Aapo Roselius, Seppo Aalto ja Marko Tikka. Viimeksi mainitun vuonna 2004 ilmestynyttä *Kenttäoikeudet*-väitöskirjaa voidaan pitää tuoreen tutkimussuunnan pioneerityönä.⁷³

Sitä mukaa kun paradigma on muuttunut, Viipuri ja Karjalankannaksen alue laajemminkin ovat työntyneet tutkimuksellisen keskustelun eturiviin. Tämä ei ole ihme, sillä juuri Viipurissa koettiin useita sellaisia väkivaltaisia tapahtumasarjoja, jotka luetaan sodan kuohuttavimpiin: Viipurin lääninvankilan murhenäytelmä, säveltäjä Toivo Kuulan surma ja kaupungin venäläisten asukkaiden joukkomurha, joista viimeksi mainittua on kutsuttu jopa itsenäisen Suomen historian ainoaksi etniseksi puhdistukseksi. Historiantutkijat ovat pitäneet kaikkia kolmea tapahtumasarjaa varsin kiitettävästi esillä, mutta muut Viipurin väkivaltaisuuudet muistetaan selvästi huonommin siitä huolimatta, että kaupungissa todistettiin myös muita punaisen ja valkoisen terrorin veritöitä.⁷⁴

Viipurin ja laajemminkin Kannaksen tapahtumia on sivuttu monissa 2000-luvulla ilmestyneissä sisällissotatutkimuksissa. Erityisesti Teemu Keski-sarjan *Viipuri 1918* ja Heikki Ylikankaan *Rata Rautuun* pitää nostaa esiin.⁷⁵ Molemmat avaintekstit edustavat uusia tutkimuksellisia tuulia paitsi paikallisuudessaan myös kiinnostuksessaan poliittista väkivaltaa kohtaan. Samaa ei voida sanoa vanhemmasta Viipurin ja Karjalankannaksen sisällissotaa kuvaavasta historiakirjallisuudesta ja lehtiartikkeleista: se noudattaa usein samaa yksitoikkoista kaavaa kuin muukin vanhempi suomalainen sisällissota-aiheinen kirjallisuus. Heti kevään 1918 jälkeen alkoi ilmestyä historian kirjoja, pamflettimaaisia julkaisuja ja lehtiartikkeleita, joihin voittoa, valkoinen puoli tiivistä oman näkemyksensä ”sankarillisesta vapaussodasta”. Näiden julkaisujen henki oli usein subjektiivinen – ja jälkikäteen tarkasteltuna vaivaannuttava: kevään 1918 sisällissota ja sen veriset tapahtumat yritettiin ahtaa klassisen sankarinäytelmän muottiin. Teksteissä punaiset ovat usein ”maanpettureita”, ”ryssiä” ja ”villejä indiaaneja”, joita vastaan valkoiset vapaussoturit käyvät urheaa, runebergiläistä taisteluaan. Poliittisesta väkivallasta ei juuri puhuta, ellei kyse ole punaisesta terrorista, jonka uhrin kartoitettiin ansiokkaalla tarkkuudella pian sodan jälkeen.⁷⁶

Sodan vielä jatkuessa *Karjala*-sanomalehdessä ilmestyi artikkeli ”Viipurilaisten vapaustaistelusta”. Se edusti maltillisempaa linjaa kuin moni muu kevään 1918 lehtijuttu. Maanalainen vastarinta oli aloitettu kaupungin jouduttua ”punaisten ja heidän ystäviensä punaryssien käsiin” sodan alussa. Viipurin porvarilliset asukkaat olivat ”sanon täydessä merkityksessä punakaartin aseetonta ja suojatonta vankilaumaa, jolla ei ollut minkäänlaista valtaa eikä voimaa”. ”Pitkän aikaa elettiin Viipurissa aivan tietämättöminä siitä, mitä muualla tapahtui. Huhuja liikkui jos jonkinlaisia, uutisia sai kuulla joka askeleella ja kertoa niitä taas kymmenille eteenpäin.”⁷⁷

Osa valkoisen puolen kannattajista oli sitä mieltä, että asekuntoisten miesten tuli pyrkiä pois kaupungista ja liittyä valkoisten rintamajoukkoihin, jotka olivat ryhmittyneet Antrean suunnalle vain 25 kilometrin päähän kaupungista. Moni viipurilaisurho oli valmis ottamaan kiinnijäämisen hengenvaarallisen riskin, mutta kaikki eivät pitäneet sitä järkevänä. He eivät tahtoneet jättää koti-kaupunkiaan, omaisuuttaan ja omaisiaan punaisen ”hirmuvallan” armoille. Helmikuussa kaupunkiin jääneiden valkoisten piirissä syntyi ajatus ”uuden, aivan salaisen suojeluskunnan” perustamisesta. Idean takana oli entinen voimaliittolainen, pitkän linjan aktivisti, arkkitehti Vietti Nykänen. Kun salaisiin soluihin ja koeteltuun luottamukseen perustunut maanalainen toiminta oli kasvanut ”niin pitkälle, että arveltiin noin parin kolmen sadan miehen suostuneen järjestön jäseneksi, alkoi aseiden hankinta, johon tarkoitukseen hra Nykänen asetti ensi alussa varansa käytettäväksi”.⁷⁸

Salaisen suojeluskunnan päälliköksi valittiin Venäjän armeijassa palvellut kapteeni, ”Viipurin oma poika” Mikko Turunen ja esikuntapäälliköksi Nykänen. Suojeluskunta kokoontui kerran tai kahdesti päivässä Nykäsen asunnolle, joka sijaitsi aseman tuntumassa Sergejeffin talossa. Suojeluskunta onnistui ostamaan ja keplottelemaan aseita venäläisiltä sotilailta ja järjestämään vakoilun niin hyvin, että punaisten miltei koko toiminta saatiin selville. ”Kaikki heidän esikuntansa määräykset ja toimenpiteet, heidän mieslukunsa niin kaupungissa kuin rintamillakin, heidän raha- ja ruokapulansa, voittonsa ja tappionsa, asekuljetuksensa ja konnantyönsä sekä loppuaikoina heidän surkea sekasortonsa, avuttomuutensa ja eripuraisuutensa, heidän johtajiensa pakosuunnitelmat lyhyesti sanoen, koko punaisten verenkierto on ollut Suojeluskunnan Esikunnan tiedossa.”⁷⁹

Karjalan ja monien muiden sanomalehtien jutuissa korostettiin sitä, miten raakalaismainen punaisten hallinto oli ollut. Heti keväällä 1918 ja vielä vuosikausia sen jälkeen porvarilehdissä kirjoitettiin toistuvasti punaisen terrorin pahimmasta esimerkkitapauksesta, Viipurin lääninvankilan joukkomurhasta. Tekstit ja lääninvankilasta otetut valokuvat levisivät kulovalkean lailla ja jättivät muistijälkensä satojen tuhansien aikalaisten mieliin. Valkoisessa Viipurissa niistä tuli viimeinen sana siitä, minkälaista kauhun aikaa punavallan ikeessä oli eletty. Tässä kirjassa lääninvankilan tapahtumia käsittelee Seppo Marttinen. Katsausta ei ole kirjoitettu siksi, että haluttaisiin mässäillä lääninvankilan kauheuksilla vaan siksi, että kuva tragediasta ja siihen vaikuttaneista valinnoista ja sattumista tulisi täysin selväksi. Marttinen tiivistää katsausartikkeliinsa ne laajat tiedot, jotka hänelle on vuosikymmenien aikana syntynyt vankienhoidon ja sisällissodan historiasta.

Sodan perintö velvoittaa

Jos oli valkoinen historiankirjoitus mustavalkoisuudessaan lapsenomaista, samaa on syytä korostaa myös siitä, miten punainen puoli vaali muistoa sisällissodasta. Keväällä syntyneessä niin sanotussa ”valkoisessa Suomessa” punaisen puolen muistamista ei yleensä katsottu hyvällä. Terijoelta on säästynyt jopa valokuva, jossa suojeluskuntalaiset polttavat punaisen puolen hautasseppeleitä.⁸⁰ Kun virallinen muistaminen ei käynyt päinsä, ei ole ihme, että punaisen puolen muistoa vaalittiin yksityisesti, salaisestikin. Neuvostoliitossa ja erityisesti Neuvosto-Karjalassa ilmestyi teoksia, joiden sisällissotakuva oli luokkatietoisessa kaavamaisuudessaan paljastava: vähäväkinen kansa nousi sortajiaan vastaan, mutta kärsi katkeran tappion. Taistelu rahavaltaa, ”riistäjiä” vastaan kuitenkin jatkui.

Punaisen puolen tukahdutettuja muistoja kuullaan kattavammin vuonna 2021 ilmestyvässä, sotien jälkeistä aikaa käsittelevässä *Toimitteessa* 23. Yhtenä syynä tähän rajaukseen on se, että punaisten muistitietoa sisällissodasta alettiin koota toden teolla vasta sille poliittisesti ja tutkimuksellisesti otollisempaa aikaa 1960-luvulla. Kokonaan ilman punaisen Karjalan ääntä eivät jää myöskään nyt käsillä olevan *Toimitteen* 21 sivut: Saijaleena Rantanen kirjoittaa tietolaatikon sisällissodan punaisista lauluista ja Mervi Kaarninen Viipurin ja Karjalankannaksen punaorvoista.

Yhtenä vuoden 1918 rujomman historiankirjoituksen innoittajana on pidetty Väinö Linnan *Täällä Pohjantähden alla* -trilogiaa. Sen vuonna 1960 ilmestynyt toinen osa nosti esiin valkoisen terrorin, joka oli aiemmin jäänyt piiloon ja ollut suoranainen tabu ”valkoisessa Suomessa”. Kirjailijan kuvaus tapahtumista ei ollut erehtymätön eikä aina uskottavakaan, mutta se kiritti tutkijoita aiheen pariin. 1960–1970-lukujen uuden aallon tärkein airut oli historiantutkija Jaakko Paavolainen. Hänen kolmiosainen tutkimuksensa vuoden 1918 punaisesta ja valkoisesta terroristista sekä vankileireistä on edelleen osin ylittämätön suurtyö sisällissodan – ja samalla myös Viipurin – raakuuksista.⁸¹

Linnan esimerkki muistutti myös toisesta näkökulmasta: sisällissodan muistamisesta. 2000- ja 2010-lukujen mittaan tutkijat ovat olleet kasvavassa määrin kiinnostuneita niistä tavoista, joilla kevään 1918 muistoa on vaalittu punaisella ja valkoisella puolella.⁸² On havaittu esimerkiksi se, että sisällissodasta muodostui eräänlainen prisma, jonka läpi suvut ja erilaiset yhteisöt tarkastelivat Suomen koko 1900-luvun poliittista historiaa. Yhteiskunnalliseen valveutuneisuuteen kuului jonkinasteinen tietoisuus siitä, miten oman suvun vaiheet vuonna 1918 olivat menneet.

Viipurissa muisto sodasta ja sen aikana koetuista asioista oli niin verevä, että sen koettiin velvoittavan tulevia sukupolvia tietynlaisen Suomen rakenta-

miseen ja sodan perinnön ja hengen vaalimiseen. Ilmiö näkyi vahvasti 1910-, 1920- ja 1930-lukujen poliittisessa toiminnassa. Tämän kirjan artikkelissa Aapo Roselius lähestyy aihetta tarkastelemalla sitä, miten kuvaa ja fyysistä tilaa Viipurista muokattiin vastaamaan sodan voittaneen osapuolen sisällissotakokemusta ja -kertomusta.⁸³

Kaikki Viipurin poliittiset voimat ammensivat sodan kokemuksista, mutta sakeimman perinnön saivat äärioikeiston ja -vasemmiston ryhmäkunnat. Vuoden 1918 kamppailusta tuli identiteettiä määrittävä kokemus, josta ammennettiin voimaa poliittiseen maailmankuvaan ja sen uskonvarmuuteen. Nyrkkisäännöksi riitti usein se, että vastapuoli oli väärässä niin kuin oli ollut jo vuonna 1918.

Äärioikeiston maailmankuvassa sisällissodan kokemukset yhdistyivät Venäjän ja sitä edustaneen neuvostobolševismiin pelkoon. Taistelu ”punaryssiä” ja ”heidän kätyreitään” vastaan ei loppunut eikä sen pitänyt loppua vuoteen 1918, sillä ”vapaussota” ja sen uhrit velvoittivat toimimaan riippumatta siitä, mitä lait sanovat.⁸⁴ Jyrkän sisällissotatulkinna ja äärioikeistolaisen maailmankuvan liitto näkyy myös useiden viipurilaisten elämäkerroissa. Esiin on hyvä nostaa yksi valtakunnallisestikin kiinnostava esimerkkitapaus: jo aiemmin mainittu Viipurin salaisen suojeluskunnan esikuntapäällikkö Vietti Nykänen. Hän jatkoi ”vapaussotaansa” jo kesällä 1918 Viipurissa osallistumalla Vienan Karjalaan ja Uhtualle suuntautuneen heimosotaretkikunnan järjestämiseen. Myöhemmin ei jäänyt pienintäkään epäselvyyttä miehen poliittisesta vakauksesta: fasismi. Nykänen kuului Suomen Kansallissosialistiseen Liittoon, ennen kuin vuonna 1933 riitautui aatetovereidensa kanssa ja ideoi uuden Iskumiehet-puolueen. Jatkosodan vuosina jyrkkä äärioikeistoaktivisti vaikutti Suomen Kansallissosialisteissa eikä luopunut tästä ideologista vielä toisen maailmansodankaan jälkeenkään.⁸⁵

Taistelu imperiumin perinnöstä kiihtyy

Vuotta 1919 on kutsuttu Euroopan toiseksi hulluksi vuodeksi. Vanhan mantereen suurvallat tahtoivat hävittää Leninin bolševismiin ja voittaa kamppailun keisarillisen Venäjän perinnöstä. Venäjällä jatkuva sisällissota ja suomalaisten aktivistien nostattamat heimosodat olivat osa tätä laajempaa kamppailua hegemoniasta. Mahtavien poliittisten voimien liikkeet ravistelivat myös Kannaksen aluetta: se muodostui yhä selvemmin Neuvosto-Venäjän vastaisen taistelun tukikohdaksi, jossa vastavallankumoukselliset ryhmät valmistelivat aseellista taistelua ja jopa terrori-iskuja.

Erilaisia hämärähankkeita ja attentaatteja toteuttivat – tai usein paremminkin yrittivät toteuttaa – erityisesti venäläisemigranttien taistelujärjestöt. Nämä

”konspiratsijan” nimiin vannoneet liikkeet toteuttivat operaatioitaan eri aikoina, ja niiden keskinäiset suhteet muuttuivat yhtämittaa.⁸⁶ Suomessa ja erityisesti Kannaksella toimineet taistelujärjestöt olivat emigranttiaktivistien esimerkiksi Pariisissa, Berliinissä, Varsovassa tai Belgradissa perustamia salaseuroja. Ne julistivat taistelevansa bolševismia vastaan, kunnes valta vaihtuisi Venäjällä. Useinkaan ei ollut minkäänlaista yhteisymmärrystä siitä, millaista Venäjää järjestöt yrittivät luoda: osa tahtoi palata tsaarin aikaan, toiset unelmoivat parlamentarismista, venäläisestä fasismista tai ”aidosta” proletariaatin diktatuurista.⁸⁷

Venäläisten järjestöjen rinnalla Suomessa toimi myös ei-venäläisiä järjestöjä. Ne olivat muun muassa inkeriläisiä, itäkarjalaisia, ukrainalaisia ja armenialaisia salaseuroja, jotka kammosivat Neuvostoliittoa ja sen suurvenäläistä henkeä. Sekä venäläiset että separatistiset aktivistijärjestöt etsivät liittolaisia eri suunnilta. Ne lähestyivät eurooppalaisia tiedustelupalveluita ja sellaisia poliitikkoja, jotka kannattivat Neuvosto-Venäjän vastaista interventio politiikkaa. Järjestöt vannoiivat sissisodan, terrori-iskujen ja salamurhien nimeen ja lupailivat yhteistyökumppaneilleen vakoilutietoa.⁸⁸

Suomen – niin kuin muutamien muidenkin idän ja lännen väliin jääneiden reunavaltioiden – turvallisuusviranomaiset suhtautuivat taistelujärjestöjen lähentymisyrytyksiin ristiriitaisesti. Monet turvallisuusviranomaiset olivat – viipurilaisten Isak Alfthanin ja J. W. Snellmanin tapaisia – entisiä itsenäisyysaktivisteja, jotka olivat karaistuneet käyttämään laittomiakin keinoja tavoitteidensa saavuttamiseen. Radikalismien hengessä he ihannoivat ja jopa tukivat antibolševistisiä salanhankkeita, koska toivoivat niiden heikentävän Neuvostoliittoa ja parhaassa tapauksessa avaavan mahdollisuuden Suur-Suomen toteuttamiseen. Toisaalta vastavallankumoukselliset voimat herättivät niin paljon huomiota Neuvostoliitossa, että Suomen virkavallan – lähinnä turvallisuuspoliisin ja yleisesikunnan tiedustelun – oli pakko hillitä taistelujärjestöjen toimintaa tasaisin väliajoin.⁸⁹

Eräät historioitsijat ovat pitäneet Venäjän pakolaisaktivisteja eurooppalaisen antikommunismien pioneereina. Tästä näkökulmasta Venäjällä vuosina 1917–1920 raivonneessa sisällissodassa ei ollutkaan kyse puhtaasti venäläisestä valtakamppailusta vaan laajemmasta ilmiöstä, jonka heijastumia nähtiin myöhemmin Italian fasismissa ja Saksan kansallissosialismissa. Ernst Nolte on käyttänyt Euroopan sisällissota -käsitettä hahmotellessaan kokonaiskuvaa maailmansodan jälkeisestä Euroopasta.⁹⁰ Yhdellä puolella oli punainen Neuvosto-Venäjä ja toisella joukko eurooppalaisvaltioita, joiden sisällä toimi verisesti kilpailevia antibolševistisiä ja äärivasemmistolaisia voimia.

Jonathan Haslam ja muutamat muut tutkijat ovat kirjoittaneet myös ”pitkästä kylmästä sodasta” ja vetäneet yhtäläisyysmerkkejä vuosien 1917–1945 ja 1945–1991

Vallankumouksellisena vuonna 1917 ja sen jälkeisinä vuosina Suomeen pakeni kymmeniä tuhansia venäläispakolaisia, emigrantteja. Ensimmäisessä aallossa saapuivat vanhan Venäjän poliittisen eliitin edustajat, mutta myös keisarillisen armeijan upseerit. Kesällä 1918 Rajajoen raja-asemalla Terijoella otetusta kuvasta välittyy se hämmennys, joka leimasi suomalaisten rajaviranomaisten ja venäläisten emigranttiupseerien suhdetta.

---

välille. Vaikka rinnastus ei tee täyttä oikeutta aikakausien ainutkertaisuudelle, siinä on paljon osuvaa: 1920- ja 1930-lukujen Euroopassa koettiin poliittisia ja sotilaallisia mullistuksia, joissa punaisten ja valkoisten vastakkainasettelu oli keskiössä. Ensimmäisessä kylmässä sodassa emigranttien taistelujärjestöt olivat väline, jota molempien blokkien tiedusteluelimet hyödynsivät parhaansa mukaan.⁹¹

Viipurin ja Karjalankannaksen 1910-, 1920- ja 1930-lukujen historiaa suurvaltojen lännen ja bolševikkien idän rajamaana ja taistelutantereena on sivuttu useissa julkaisuissa 1960-luvulta alkaen. Tutkimusta pidätellyt suuri henkinen pato murtui kuitenkin vasta sen jälkeen, kun Neuvostoliitto oli romahtanut. Sen myötä aihetta käsiteltiin ahkerasti Isossa-Britanniassa ja Yhdysvalloissa, mutta myös Venäjällä, jossa emigranttiliikkeen historiasta etsittiin juuria jopa koko uuden valtion identiteetille. Hellittiin ajatusta, että maanpaossa eläneet emigrantit olisivat pitäneet hengissä sellaista tsaarin Venäjän ”puhdasta, aitoa” slaavilaista henkeä, jonka Neuvostoliitto oli tuhonnut.

Neuvostoliiton varjon katoaminen vaikutti myös suomalaiseen tutkimukseen. Vapaammassa ilmapiirissä emigranttiliikkeen historiasta ja raja-alueen levottomuuksista kirjoittivat useat tutkijat joista on syytä mainita ainakin Juho Kotakallio, Pekka Nevalainen, Matti Kosonen, Max Engman, Eleonora Joffe,

Julitta Suomela ja Johanna Pankakoski.⁹² Tässä kirjassa teemasta kirjoittaa Aleksi Mainio, joka on tehnyt väitöskirjansa venäläisten emigranttien ja suomalaisten turvallisuusviranomaisten vuosien 1918–1939 salaisesta yhteistoiminnasta, eräänlaisesta ”näkyttömästä sodasta”.

Puoluepoliittisesti omaleimainen Karjala

Kokoelman päätösartikkelin on kirjoittanut Vesa Vares, joka tarkastelee porvarillista puolue-elämää ja sen parlamentaarista voimasuhteita yksikamarisen eduskunnan aikana. Viipurin kaupungin ohella katsaus avaa näkymän koko muuhun Viipurin läänin: Karjalankannaksen, Laatokan Karjalan, Raja-Karjalan ja itäisen Kymenlaakson maaseudulle, teollisuuskeskuksiin ja pikkukaupunkeihin. Artikkelit tarjoaa aiemmin puuttuneen vastapainon Hannu Soikkasen luovutetun Karjalan työväenliikettä käsittelevälle klassikkoteokselle ja jatkaa toisaalta kirjoittajan omia tutkimuksia Suomalaisen ja Nuorsuomalaisen puolueen sekä itsenäisyyden ajan alkuvuosikymmenten Kansallisen Kokoomuspuolueen historiasta.⁹³

Kuten Vares osoittaa, 1910-luvulla rajamaakunnan aateilmastoa hallitsi perustuslaillinen nuorsuomalaisuus, mikä heijasteli seudun herkkää geopoliittista asemaa. Suomalainen puolue puolestaan menetti suuren osan kannatuksestaan myöntövyyspolitiikan osoittautuessa tuloksettomaksi. Aikakauden ilmiöihin kuului samalla laaja pettymys parlamentaarisen demokratian mahdollisuuksiin Venäjän poliittisen painostuksen alla, mikä romahdutti eduskuntavaalien äänestysaktiivisuuden jo vuosikymmenen alkupuolella. Vares osoittaa, kuinka porvarilliselle yhteistyölle toisaalta syntyi vuoteen 1917 mennessä uudenlaiset edellytykset, kun koko porvarillisen puoluekentän näkemykset Venäjän-politiikasta ja sosiaalisista uudistuksista 1910-luvun mittaan yhtenäistyivät.

Puolue-elämän analyysi avaa tulkinnallisia mahdollisuuksia moneen suuntaan. Yhtenä juonteena Varesen artikkelissa kulkee karjalaisen radikalismien pitkä historia. Jo paikallisten vanha- ja nuorsuomalaisten suhde venäläistämiseen oli jyrkempi ja vastakkaisempi kuin muualla Suomessa, ja 1930-luvulle saakka karjalaiset edustivat monesti ryhmittymiensä reformistista siipeä myös itsenäisessä Suomessa.

Muuta Suomea edistyksellisemmälle politiikalle pohjautui Viipurin läänissä Maalaisliitonkin vahva kannatus itsenäisyyden alkuvuosikymmeninä. Maalaisliitto sai vaaleista toiseen huomattavan äänisaaliin etenkin läänin itäisessä vaalipiirissä, jossa suosio heijasteli seudun pienviljelijäyhteisöjen sosiaalista tasajakoisuutta.⁹⁴ Puolue toimi Karjalassa 1920-luvulla sosiaalireformistisena

kansanliikkeenä, jonka kannattajakunta ei ollut välttämättä aatteellisesti kaukana sosiaalidemokraateista. Tämä osoittaa porvarillisen ja sosialistisen leirin rajat ruohonjuuritasolla valtakunnanpolitiikkaa liukuvammiksi. Myös Karjalassa pitkään muuta Suomea suosittumman, eurooppalaista sosiaaliliberalismia edustaneen Kansallisen Edistyspuolueen äänet siirtyivät 1920-luvun mittaan Maalaisliitolle.

Karjalan nuorsuomalainen perinne puolestaan jatkui muun muassa Kansallisessa Kokoomuspuolueessa, jonka voimahahmoksi nousi entinen karjalainen vastarintapoliitikko, tasavallan presidentiksi vuonna 1931 valittu P. E. Svinhufvud.⁹⁵ Hänen kaudellaan Karjalan kokoomuslaisten oli 1930-luvun alkuvuosina otettava kantaa myös nousevaan oikeistoradikalismiin, jolla oli vahvaa kannatusta etenkin rajapitäjissä. Orastava suhde päättyi lopulta *Karjala*-lehden ohjauksessa pesäeroon. Päätöstä maltillisen ja radikaalin oikeiston yhteistyön lopettamisesta nopeutti Svinhufvudin auktoriteettiin Mäntsälän kapinassa (1932) kohdistunut loukkaus.⁹⁶ Kokoomuspuolueen irtiotto IKL:läisestä oikeistoradikalismista mahdollisti sittemmin viime kädessä puolueen toiminnan jatkuvuuden sodan jälkeisissä oloissa. *Karjala*-lehden kirjoittelun kauaskantoisuus heijastaa tässä asiassa kokoelman muissakin tutkimusartikkeleissa esille nousevaa ilmiötä: paikallinen poliittinen sanomalehdistö muokkasi tutkittavalla ajanjaksolla merkittävästi lukevan yleisön mielipiteitä.

Vares tiivistää Karjalan poliittisen elämän merkityksen Suomelle toteamalla, ettei Suomen historiaa vuotta 1939 edeltävältä ajalta voi kokonaan ymmärtää tuntematta Karjalan ja Viipurin historiaa, saati että Suomen poliittista kultuuria olisi voinut kuvitella ilman karjalaista elementtiä. Tämän kokoelman artikkelit pyrkivät kaikki osaltaan valottamaan ja tarkentamaan näitä piirteitä.

Viitteet

- 1 Näin poliittisen kulttuurin määrittelee historian tutkimuksessa Meinander 2018, 12–13. Kootusti esim. Alapuro et al. (toim.) 1989. Anu Koskivirran osuus tähän johdantoartikkeliin on tehty Koneen Säätiön rahoituksella.
- 2 Esim. Kannel 1939; Nuorvala 1939.
- 3 Tämän teoksen ajanjaksoa koskien esimerkiksi Teperi 1986; 1988; Paavolainen 1954; Tuurna 1958; Hirn 1964, 1976. Teperi ja Hirn kirjoittivat Viipurin varhaisemmista aikakausista jo ennen tässä mainittuja julkaisu vuosia. Vrt. Koskivirta, Paavolainen & Supponen 2016, 10–12. Katajala (ed.) 2016.
- 4 Tuurna 1958, 7–8; Karonen 2018, 20. Kansallisuusryhmien välisten suhteiden uusista tulkinnoista esim. Einonen 2013, 2016.
- 5 Partanen 2010, 2014; Leino-Kaukiainen 2014b; Marjomaa 2014. Esim. Koskivirta, Paavolainen & Supponen 2016.
- 6 Katajala (ed.) 2016.
- 7 Lähteenmäki 2018a, 10–35; Lähteenmäki 2018b.
- 8 Saksankielisen väestön osalta tämän kokoelman ajanjaksolta lisäksi Schweitzer 1993, 73–82. Myös Einonen 2013; Einonen 2016.
- 9 Sortokausiteema ei silti erotu Karjalan historian tutkimuksen kentässä 1900-luvulla omaksi kokonaisuudekseen. Tosin esimerkiksi kulttuurisen ja poliittisen karelianismin tutkimuksen voi lukea tämän aihekokonaisuuden osaksi. Katajala 2013, 29–82.
- 10 Vares 1987, 1992; Leino-Kaukiainen 2014a, 450; Koskivirta 2014a, 396–398.
- 11 Vrt. Leino-Kaukiainen 2014a, 448, 452. Kaupungin kaikki kieliryhmätkin olivat silti hajautuneet erilaisiin intressipiireihin, kuten Maria Lähteenmäki (2018, 13) huomauttaa.
- 12 Tommila 1960, Viipurin osalta Leino-Kaukiainen 2014b.
- 13 Leino-Kaukiainen 2014b, 468–469.
- 14 Esim. Teperi 1986; vrt. Koskivirta 2014, 418.
- 15 Esim. Kekkonen 1992, 145–146; Leino-Kaukiainen 2014b, 468–470. Suomen valtiopäiville taattiin yhä päättämisoikeus suuriruhtinaskunnan sisäisissä asioissa, mutta ainoastaan lausunnonanto-oikeus asioissa, joilla oli yleisvaltakunnallista merkitystä.
- 16 Angloamerikkalaisen näkökulman Baltian ja Suomen venäläistämiseen on luonut mm. Edward Thaden (1981).
- 17 Ahtiainen & Tervonen 1996, 29–31.
- 18 Vares 2019; Koskivirta 2019; Matikainen 2019. Sortokausiteema ei silti erotu Karjalan historian kentässä tutkimuksen kentässä 1900-luvulla omaksi kokonaisuudekseen. Tosin esimerkiksi kulttuurisen ja poliittisen karelianismin tutkimuksen voi lukea tämän aihekokonaisuuden osaksi. Katajala 2013, 29–82.
- 19 Suuren adressin kokoamisesta ja tapahtumista Pietarissa esim. Leino-Kaukiainen 2014b, 469–471.
- 20 Kuujo 1981, 597–598; Leino-Kaukiainen 2014a, 452. Wolffin toiminnasta liike-elämässä, politiikassa ja kaupunginhallinnossa Hellsten 2000.
- 21 Ahtiainen & Tervonen 1996, 29–30. Manifesti olisi voitu sijoittaa myös jatkumoon, joka oli käynnistynyt vuonna 1826 luodusta järjestyksestä, joka säänteli Suomen ja Venäjän viranomaisten antamien säädösten keskinäistä kompetenssia. Jussila 1969.
- 22 Esim. Vares 2000; Lähteenmäki 2009.
- 23 Esim. Vares 1987; Kekkonen 1992, 2 139–140.
- 24 Leino-Kaukiainen 2014b.
- 25 *Viipuri* ei vielä tässä vaiheessa ollut myöntäväinen lehti. [Toim. huom. Kokoelman artikkeleissa sanomalehtien nimimuodot on nykyaikaistettu.]
- 26 Leino-Kaukiainen 2014b, 472. Leino-Kaukiainen 1984.

- 27** Hänninen 2013, 31–32. Rechenbergin saamista moitteista myös Kujala 2019, 104. Kuvernöörin eron syistä ks. Aftonbladet 31.12.1902, ”Finlands kamp. Fem nya guvernörer”.
- 28** Hänninen 2013, 31–32.
- 29** Hänninen 2013, 31–32.
- 30** Kekkonen 1992, 145–147. Lain vastaanotosta kertoo, että sitä vastustavaan kansalaisadressiin kerättiin Suomessa yli 400 000 nimeä eli vain hiukan vähemmän kuin suureen adressiin.
- 31** Kekkonen 1992, 148–155; Leino-Kaukiainen 2014b, 477–478.
- 32** Kekkonen 1992, 150–154.
- 33** Leino-Kaukiainen 2014b, 479.
- 34** Leino-Kaukiainen 2014b, 278.
- 35** Vares 2000, 166–171, 200–202 ja passim.
- 36** Viipurin tyttökoulutuksen historiaa 1900-luvun vaihteen molemmin puolin on selvitetty esimerkiksi seuraavissa teoksissa: Ingrid Borenius (1937). *Flickskolan i Wiborg 1788–1937: några anteckningar om nordens äldsta offentliga flickskolan*. Viborg: Flickskolan i Wiborg; Gustav Dahl (1905). *Fruentimmersskolan i Viborg 1788–1905: några anteckningar om Finlands äldsta flickskola*. Viborg; Gustav Dahl (1908). *Svenska fruentimmersskolan i Wiborg 1905–1908*. Wiborg; Urop Haimi (toim. 1990). *Viipurin toinen tyttökoulu 1936–1939, Kouvolan tyttölyseo 1940–1973, Torkkelin yhteislyseo 1973–1975, Torkkelin lukio 1975–1980, Kouvolan lyseon lukio 1980–1990*. Kouvola: Kouvolan lyseon lukio; V. Joensuu (toim. 1948). *Viipurin yhteiskoulu 1895–1948*. Helsinki: Sæde. Myöhemmin viipurilaista tyttökoulutusta ovat tutkineet esimerkiksi Pia Koivunen (2007). *Yksityisestä sivistysinnosta valtion kokeilukouluksi. Viipurin tyttölyseo 1921–1940*. Suomen historian sivulaudaturtutkielma, Tampereen yliopisto. Seudun vanhan kouluhistorian asiantuntijana mainittakoon lisäksi Maija Rajainen.
- 37** Kujala 2019, 122–123.
- 38** Lehti 2001.
- 39** Leino-Kaukiainen 2014b, 479–480.
- 40** Leino-Kaukiainen 2014b, 480–481.
- 41** Katso myös Kujala 2016.
- 42** Viimeisimmistä suurlakkotulkinnoista, ks. Kujalan 2016 ohella Haapala (toim.) 2008 ja Tikka 2009.
- 43** Kekkonen 1992, 151–153; Kekkonen 1999, 42–44; Seitkari 1960, 31–32; Forssell 1993, 191–192.
- 44** Esim. Halila 1981, 331; vrt. Vares 1987, 9–11; Vares 1992, 12–13. Valtiollisissa vaaleissa (vuoden 1907 eduskuntavaalit) entiset perustuslailliset kokivat silti tappion.
- 45** Hufvudstadsbladet 30.3.1907, ”Guvernör Rechenbergs avsked”.
- 46** Hultin 1935 388–389. Tapahtumista esim. Uusi Aura 24.7.1906, ”Tuuman päätökset: Viipuria uhattu sotatilalla”; Uusi Suometar 24.7.1906, ”Duuman jäsenet. Viipurista tulleet tiedot”; Työmies 24.8.1906, ”Ennen ja nyt”; Karjala 25.7.1906 Piiritystilan uhka Viipurissa”.
- 47** Lauerma 1960, 152–153.
- 48** Seitkari 1960, 32–33, Forssell 1993, 192; Suomen geopolitiisesta asemasta 1900-luvun alussa yleisesti, ks. Roitto, Ojala & Karonen 2018, 113–170.
- 49** Partanen 2014, 501; Halila 1981, 338.
- 50** Rasila 1966, 3–16; Partanen 2014, 500–502.
- 51** Forssell 1993, 198.
- 52** Jussila 1976, 402–403; Käkisalmen Sanomat, 2.11.1909, ”Viipurin läänin puolesta”.
- 53** Vituhnovskaja-Kauppala 2016; Lähteenmäki 2009; työläisaktivisteista ks. Kujala 2019, 110–115.
- 54** Lähteenmäki 2018, 270; 1900-luvun alkuvuosikymmenten poliittisesta väkivallasta yleisesti ks. Keskisarja 2010; Uola 1985; Lehti 2001; Vares 1992; 2019.
- 55** Vrt. Suodenjoki 2009; Westerlund 2004; Keskisarja 2013.
- 56** Gummerus 1935, 259–260; Mainio 2015a, 37–38.

- 57** Lackman 2000, 46–47, 72–73; Norrmén 1918–1919, 48; Rasila 1966, 3–13.
- 58** Lackman 2000, 11; Rasila 1966, 3–4, 11–16; Jussila 1979; Klinge 1997.
- 59** Fischer 1959; Lackman 2000; Mainio 2015a, 38. Lackman 2007, 48; Ora 1928, 7; Wegelius 1938, 145; Klinge 1969, 13–18.
- 60** Lackman 2000, 202; Numelin 1918–1919; Ora 1928, 7–8.
- 61** Lauerma 1966; Mainio 2015a, 37–40; Wegelius 1938.
- 62** Ora 1928, 8; Sihvo 1937, 88–92.
- 63** Ora 1928, 8; Sihvo 1937, 88–89.
- 64** Ora 1928, 8–9; Sihvo 1937, 88–92.
- 65** Lackman 2000, 324, 332; Lauerma 1966, 717–720; Pekkola 1927, 253–254.
- 66** Lauerma 1966, 722–723.
- 67** Mainio 2015a, 38–40.
- 68** Mainio 2011, 153–160.
- 69** Alapuro 1994; Rislakki 1995; Aalto 2018.
- 70** Mainio 2011, 153–160.
- 71** Siltala 2009, 15–16; Siltala 1993, 221–228.
- 72** Mainio 2011, 153–160. Ks. lisää kansainvälisestä tutkimuskeskustelusta: Browning 1999; Chirot & McCauley 2008; Drakulic 2005.
- 73** Aalto 2018, passim; Roselius 2007, passim; Tikka 2004, 21, 108, 112–113, 211–213, 382.
- 74** Ks. esim. Paavolainen 1966, 119–123, 162–163; Paavolainen 1967, 133–139, 172–174, 271–276, 422–424; Westerlund 2014, passim.
- 75** Keskisarja 2013; Ylikangas 2012.
- 76** Ks. esim. Boström 1927.
- 77** Karjala 7.5.1918, ”Viipurilaisten vapaustaistelu”.
- 78** Karjala 7.5.1918, ”Viipurilaisten vapaustaistelu”.
- 79** Karjala 7.5.1918, ”Viipurilaisten vapaustaistelu”. Ks. myös: Ora 1928, 57–59, 119–120.
- 80** Häggman, Keskisarja & Kuisma 2018, 146. Teoksen kuvatoimituksen on tehnyt Jukka Kukkonen.
- 81** Paavolainen 1966; Paavolainen 1967; Paavolainen 1971.
- 82** Ks. esim. Hentilä 2018.
- 83** Ks. myös Roselius 2013.
- 84** Silvennoinen, Tikka & Roselius 2016, passim.
- 85** Mainio 2007, passim; Silvennoinen, Tikka & Roselius 2016, passim.
- 86** Mainio 2015a, 13; Mainio 2015b, passim.
- 87** Mainio 2015a, 13–14.
- 88** Mainio 2015a, 13–14; Mainio 2015b, passim.
- 89** Neuvostoliiton vallanpitäjät pelkäsivät ulkomaille paenneita emigranttiaktivisteja ja näiden aseellista toimintaa lähes sairaalloisesti. Ks. Neuvostoliitossa vallinneista uhkakuviista ja siitä, miten niitä käytettiin hyväksi neuvostodiktatuurin vahvistamisessa: Mainio 2015a, 14.
- 90** Nolte 1987, passim; Mainio 2015a, 18. Ks. myös Ahti 1984, 14.
- 91** Haslam 2011, passim; Mainio 2015a, 18–19.
- 92** Mainio 2015a, 21–22.
- 93** Vares 1987, 1992, 2000, 2007. Puolueiden muodostumisesta Viipurin läänissä ks. myös Leino-Kaukiainen 2014b, 483–490.
- 94** Myös Partanen 2010, 164–165.
- 95** Svinhufvudista viimeksi Häikiö 2017.
- 96** Oikeistoradikalismista myös Partanen 2010, 169–171. Koko Suomen poliittisessa kentässä ks. Silvennoinen, Roselius & Tikka 2016.

Lähde- ja kirjallisuusluettelo

Sanomalehdet

Aftonbladet (Ruotsi) 1902

Hufvudstadsbladet 1907

Karjala 1906, 1918

Käkisalmen Sanomat 1909

Työmies 1906

Uusi Aura 1906

Uusi Suometar 1906

Tutkimuskirjallisuus

Aalto, Seppo (2018). Kapina tehtailla. Kuusankoski 1918. Helsinki: Siltala.

Ahti, Martti (1987). Salaliiton ääriviivat. Oikeistoradikalismi ja hyökkäävä idänpolitiikka 1918–1919. Espoo: Weilin+Göös.

Ahtiainen, Pekka & Tervonen, Jukka (1996). Menneisyyden tutkijat ja metodien vartijat: matka suomalaisen historiankirjoitukseen. Käsikirjoituksia 17:1. Helsinki: SHS.

Alapuro, Risto et al. (toim. 1989). Kansa liikkeessä. Helsinki: Kirjayhtymä.

Alapuro, Risto (1994). Suomen synty paikallisena ilmiönä 1890–1933. Helsinki: Hanki ja jää.

Boström, H. J. (1927). Sankarien muisto. Suomen itsenäisyyden ja vapauden puolesta henkensä antaneiden kansalaisten elämäkertoja. Helsinki: Kirja.

Browning, Christopher (1999). Aivan tavallisia rivimiehiä. Smedjebacken: Art House.

Chirot, Daniel & Clark McCauley (2008). Miksei tapeta niitä kaikkia? Poliittisen joukkomurhan logiikka ja ehkäisy. Helsinki: Like.

Drakulic, Slavenka (2005). Eivät tekisi pahaa karpäsellekään. Helsinki: Like.

Einonen, Piia (2016). Vyborg's Two Faces: Drawing National, Religious, and Spatial Boundaries. Teoksessa Meanings of an Urban Space: Understanding the historical layers of Vyborg. Ed. Katajala, Kimmo. Mittel- und Ostmitteleuropastudien 12. Münster: Lit Verlag, 153–175.

Einonen, Piia (2013). Myyttinen Viipuri ja monikielinen todellisuus – Etnisen alkuperän ja kielen merkitys 1800-luvun alun kaupunkiympäristössä. Historiallinen Aikakauskirja 111:1, 3–16.

Fischer, Fritz (1959). Deutsche Kriegsziele Revolutionierung und Separatfrieden im Osten 1914–1918. Historische Zeitschrift 188:1, 249–310.

Forsell, Jarno (1993). Unohdettu senaatti. Senaatin talousosaston julkinen kuva Suomessa 1909–1910. Teoksessa Hallinto rahan, julkisuuden ja Venäjän paineessa. Hallintohistoriallisia tutkimuksia 9. Helsinki: Hallintohistoriakomitea, 189–234.

Gummerus, Herman (1935). Aktiivisilta taisteluvuosilta. Helsinki: Sanatar.

Haapala, Pertti (toim. 2008). Kansa kaikkivaltias: suurlakko Suomessa 1905. Helsinki: Teos.

Halila, Aimo (1981). Oikeudenhoito ja järjestyksenpito. Teoksessa Viipurin kaupungin historia IV:2. Vuodet 1840–1917. Kirjoittanut J. W. Ruuth ja uudistaneet ja kirjoittaneet vuodet 1900–1917 Aimo Halila et al. Lappeenranta: Torckelin säätiö, 283–330.

Haslam, Jonathan (2011). Russian's Cold War. From the October Revolution to the Fall of the Wall. New Haven: Yale University Press.

Hentilä, Seppo (2018). Pitkät varjot. Muistamisen historia ja politiikka. Helsinki: Siltala.

Hirn, Sven (1964). Rajatapauksia: Vanhan Viipurin ja Karjalan kulttuurimuistoja. Helsinki: Otava.

Hirn, Sven (1976). Vihantaa Viipuria. Etelä-Saimaan kustannus.

- Hultin, Tekla (1935).** Päiväkirjani kertoo 1899–1914 I. Helsinki: Sanatar.
- Häggman, Kai & Keskisarja, Teemu & Kuisma, Markku (2018).** 1918. Helsinki: WSOY.
- Häikiö, Martti (2017).** Suomen leijona. Svinhufvud itsenäisyysmiehenä. Jyväskylä: Docendo.
- Hänninen, Reetta (2013).** Kansanvalistusta ja karamellipapereita: Suomalaisten passiivinen vastarinta kenraalikuvernöörin kanslian erikoisjaoston raporteissa 1900–1902. Suomen historian pro gradu -tutkielma. Helsingin yliopiston historian, kulttuurin ja taiteentutkimuksen laitos. (<https://helda.helsinki.fi/handle/10138/39981>, luettu 15.7.2019).
- Jussila, Osmo (1969).** Suomen perustuslait venäläisten ja suomalaisten tulkintojen mukaan 1808–1863. Helsinki: SHS.
- Jussila, Osmo (1976).** ”Kasakat tulevat!”: sortovuosien venäläis-suomalainen järjestysvallan käyttö. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Jussila, Osmo (1979).** Nationalismi ja vallankumous venäläis-suomalaisissa suhteissa 1899–1914. Helsinki: SHS.
- Kaarninen, Mervi (2019).** Viipurista maailmalle. Viipurin ensimmäisten naisylioppilaiden opinnot, urakehitys ja yhteiskunnallinen toiminta. Teoksessa Poliitiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939. Toim. Anu Koskivirta & Aleksi Mainio. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 21. Helsinki: VSKS, 69–100.
- Kannel, Väinö (1939).** Viipurin hovioikeus 1839–1939. Tietoja hovioikeuden historiasta, toiminnasta ja virkakunnasta: satavuotismuistojulkaisu. Viipuri: Viipurin hovioikeus.
- Karonen, Petri (2018).** Talouden ehdoilla: aineellisen ja henkisen kulttuurin vuorovaikutus Viipurissa 1500–1600-luvuilla. Teoksessa Muuttuvien tulkintojen Viipuri. Toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen & Sanna Supponen. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 18. Helsinki: VSKS, 20–48.
- Katajala, Kimmo (2013).** Karjala-tutkimuksen paradigmat 1900. Teoksessa Karjala-kuvaa rakentamassa. Toim. Pekka Suutari. Suomalaisen Kirjallisuuden toimituksia 1389. Helsinki: SKS, 29–83.
- Katajala, Kimmo (ed. 2016).** Meanings of an Urban Space. Understanding the Historical Layers of Vyborg. Mittel- und Ostmitteleuropastudien 12. Münster: Lit Verlag.
- Kekkonen, Jukka (1992).** Itä-Suomen hovioikeus 150 vuotta. Teoksessa Wiipurin Itä-Suomen hovioikeus 1839–1989. Toim. Pauli Ikonen et al. Kuopio: Kustannuskiila, 89–257.
- Kekkonen, Jukka (1999).** Suomen oikeuden historiallisia kehityslinjoja. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Keskisarja, Teemu (2010).** Väepeli T:n tapaus ja muita kertomuksia suomalaisesta terrorista. Helsinki: Siltala.
- Keskisarja, Teemu (2013).** Viipuri 1918. Helsinki: Siltala.
- Klinge, Matti (1969).** Itsenäisyys – Jääkäriiliike – Sortokausi. Historiallinen Aikakauskirja 4:1969, 303–319.
- Klinge, Matti (1997).** Keisarin Suomi. Suom. Marketta Klinge. Helsinki: Schildts.
- Koskivirta, Anu (2014a).** Suomalaisen kulttuurin vahvistuminen. Teoksessa Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V. Toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö & Karjalan kirjapaino, 378–398.
- Koskivirta, Anu (2014b).** Karjalan kansallisen herätyksen innoittajana. Teoksessa Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V. Toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö & Karjalan kirjapaino, 399–418.
- Koskivirta, Anu, Paavolainen, Pentti & Supponen, Sanna (2016).** Viipurin historiankirjoitus: politiikkaa, teemoja ja aukollisuuksia. Teoksessa Muuttuvien tulkintojen Viipuri. Toim. Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen & Sanna Supponen. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 18. Helsinki: VSKS, 7–19.

- Kuujo, Erkki (1981).** Poliittinen elämä. Teoksessa Viipurin kaupungin historia IV:2. Vuodet 1840–1917. Kirjoittanut J. W. Ruuth ja uudistaneet ja kirjoittaneet vuodet 1900–1917 Aimo Halila et al. Lappeenranta: Torkkelin säätiö, 585–602.
- Kujala, Antti (1995).** Venäjän hallitus ja Suomen työväenliike 1899–1905. Historiallisia Tutkimuksia 194. Helsinki: SHS.
- Kujala, Antti (2016).** Vastakkainasettelun yhteiskunnan synty: Syksyn 1905 suurlakko Helsingissä ja muualla Suomessa. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Kujala, Antti (2019).** Viipurin työväenliike vuosina 1899–1907. Teoksessa Poliitiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939. Toim. Anu Koskivirta & Alekski Mainio. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 21. Helsinki: VSKS, 101–138.
- Lackman, Matti (2000).** Jääkäreiden tuntematon historia. Suomen vai Saksan puolesta? Helsinki: Otava.
- Lackman, Matti (2007).** Esko Riekkä, Jääkärivärvi, Etsivän Keskuspoliisin päällikkö, SS-pataljoonan luoja. Helsinki: SKS.
- Lauerma, Matti (1966).** Kuninkaallinen Preussin jääkäripataljoona 27. Vaiheet ja vaikutus. Porvoo: WSOY.
- Lauerma, Matti (1960).** Aktivismi. Teoksessa Venäläinen sortokausi Suomessa. Toim. Päiviö Tommila. Historian aitta XIV. Porvoo: WSOY & Historian ystävien liitto, 137–154.
- Lehti, Martti (2001).** Väkivallan hyökyaalto. 1900-luvun alkuvuosikymmenten henkikirjallisuus Suomessa ja Luoteis-Virossa. Helsinki: Oikeuspoliittinen tutkimuslaitos.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko (1984).** Sensuuri ja sanomalehdistö Suomessa vuosina 1891–1905. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko (2014a).** Mieliyderyhmistä puolueiksi. Teoksessa Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V. Toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö & Karjalan kirjapaino, 447–467.
- Leino-Kaukiainen, Pirkko (2014b).** Tiellä venäläiseen Suomeen. Teoksessa Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V. Toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö & Karjalan kirjapaino, 468–514.
- Lähteenmäki, Maria (2009).** Maailmojen rajalla: Kannaksen rajamaa ja poliittiset murtumat 1911–1944. Historiallisia tutkimuksia 243. Helsinki: SHS.
- Lähteenmäki, Maria (2018a).** Satunnaisesti venäläinen Viipuri. Kamppailu julkisuudesta toisena sortokautena. Teoksessa Satunnaisesti Suomessa. Toim. Marko Lamberg, Ulla Piela & Hanna Snellman. Kalevalaseuran vuosikirja 97. Helsinki: SKS.
- Lähteenmäki, Maria (2018b).** Viipurin julkiset muistomerkit poliittisina tiloina ja muistin paikkoina. Teoksessa Ylirajaiset kaupungit Sortavala & Viipuri. Toim. Mikko Raudaskoski. Pohjois-Karjalan historiallisen yhdistyksen vuosikirja 18, 10–35.
- Mainio, Alekski (2007).** Jaalan pyöveli ja bolševismien vastainen sota. Sulo Nykäsen elämä 1918–1924. Helsinki: Helsingin yliopiston pro gradu.
- Mainio, Alekski (2011).** Jaalan pyöveli ja sisällissodan väkivallasta käyty keskustelu. Historiallinen Aikakauskirja 109:2, 153–168.
- Mainio, Alekski (2015a).** Näkymätön sota. Suomi vastavallankumouksellisen terrorismin ja vakoilun tukialueena 1918–1939. Helsinki: Helsingin yliopiston väitöskirja.
- Mainio, Alekski (2015b).** Terroristien pesä. Suomi ja taistelu Venäjältä 1918–1939. Helsinki: Siltala.
- Marjomaa, Risto & Jukka Partanen (2014).** Autonomian ajan sotalaitos Viipurin läänissä. Teoksessa Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V. Toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämissäätiö & Karjalan kirjapaino, 432–455.

- Matikainen, Olli (2019).** Jäkkäniska. Julius Anselm Lyly (1856–1903) viipurilaisena lehtimiehenä ja paikallispoliitikkona. Teoksessa *Politiikan ja jännitteiden Viipuri 1880–1939*. Toim. Anu Koskivirta & Aleksi Mainio. Viipurin Suomalaisen Kirjallisuusseuran Toimitteita 21. Helsinki: VSKS, 41–68.
- Meinander, Henrik (2018).** Johdanto. Teoksessa *Kansanvallan polkuja – Demokratian kehityspiirteitä Suomessa ja Ruotsissa 1800-luvun lopulta 2020-luvulle*. Toim. Henrik Meinander, Petri Karonen & Kjell Östberg. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1438. SKS: Helsinki, 9–25.
- Nolte, Ernst (1987).** *Der europäische Bürgerkrieg 1917–1945. Nationalsozialismus und Bolschewismus*. Frankfurt am Main: Propyläen Verlag.
- Norrmén, Pehr (1918–1919).** Itsenäisyysaatteen herääminen Suomen ylioppilasnuorison keskuudessa. Teoksessa *Suomen jääkärit. Elämä ja toiminta sanoin ja kuvin*. I osa. Kuopio: Osakeyhtiö Sotakuvia, 28–51.
- Numelin, Ragnar (1918–1919).** Katsaus jääkäriajan poliittiseen työhön Tukholmassa. Teoksessa *Suomen jääkärit. Elämä ja toiminta sanoin ja kuvin*. I osa. Kuopio: Osakeyhtiö Sotakuvia, 442–450.
- Nuurvala, Kaarlo (1939).** Krestyn miehet. Kuvaus yhdenvertaisuuslain aiheuttamasta oikeustaistelusta. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Sanatar.
- Ora, Yrjö (1928).** Viipurin suojeluskunta 1917–1927. Viipuri.
- Paavolainen, Erkki (1954).** Sanomalehti Karjalan kohtaloita 1904–1954. Lahti: Karjalan kirjapaino.
- Paavolainen, Jaakko (1966).** Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomessa 1918. I osa. ”Punainen terrori.” Helsinki: Tammi.
- Paavolainen, Jaakko (1967).** Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomessa 1918. II osa. ”Valkoinen terrori.” Helsinki: Tammi.
- Paavolainen, Jaakko (1971).** Poliittiset väkivaltaisuuudet Suomessa 1918. III osa. Vankileirit Suomessa 1918. Helsinki: Tammi.
- Partanen, Jukka (2010).** Lääninhallitus ja poliittiset voimasuhteet itsenäistymisestä talvisotaan. Teoksessa *Viipurin läänin historia IV. Karjala itärajan varjossa*. Toim. Yrjö Kaukiainen ja Jouko Nurmiainen. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö & Karjalan Kirjapaino, 163–171.
- Partanen, Jukka (2014).** Vallankumoushankkeita Kannaksella. Teoksessa *Autonomisen Suomen rajamaa. Viipurin läänin historia V*. Toim. Yrjö Kaukiainen, Jouko Nurmiainen & Risto Marjomaa. Lappeenranta: Karjalaisen kulttuurin edistämisseätiö & Karjalan kirjapaino, 500–501.
- Pekkola; Sulo-Weikko (1927).** Herrana ja heittiönä. Pommarin ja värvärin muistelmia sotavuosilta. Jyväskylä: Gummerus.
- Rasila, Viljo (1966).** Vuoden 1914 venäläistämishjelman synty. *Historiallinen Aikakauskirja* 1/1966, 3–16.
- Roitto, Matti, Ojala, Jari & Karonen, Petri (2018).** Geopolitiikka ja identiteetit. Teoksessa *Kansanvallan polkuja – Demokratian kehityspiirteitä Suomessa ja Ruotsissa 1800-luvun lopulta 2020-luvulle*. Toim. Meinander, Henrik, Petri Karonen & Kjell Östberg. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1438. Helsinki: SKS, 113–170.
- Rislakki, Jukka (1995).** Kauhun aika: neljä väkivallan kuukautta keskisuomalaisessa jokilaaksossa. Helsinki: Vastapaino.
- Roselius, Aapo (2007).** Teloittajien jäljillä. Valkoisten väkivalta Suomen sisällissodassa. Helsinki: Tammi.
- Roselius, Aapo (2013).** Isänmaallinen kevät. Vapausotamyytin alkulähteillä. Helsinki: Tammi.
- Schweitzer, Robert (1993).** *Die Wiborger Deutschen*. Saksalaisen kulttuurin edistämisseätiön julkaisuja 6. Helsinki: Saksalaisen kulttuurin edistämisseätiö.
- Sihvo, Jussi (1937).** Jääkärivärväys Etelä-Karjalassa. Porvoo: WSOY.
- Siltala, Juha (1993).** Etninen puhdistus Suomessa 1918. *Historiallinen Aikakauskirja* 93:3, 221–227.
- Siltala, Juha (2009).** Sisällissodan psykohistoria. Helsinki: Otava.
- Silvennoinen, Oula & Tikka, Marko, Roselius, Aapo (2016).** Suomalaiset fasistit. Mustan sarastuksen airuet. Helsinki: WSOY.